

BOVINELE ÎN VIAȚA COMUNITĂȚILOR DIN PRIMA FAZĂ A CIVILIZAȚIEI CUCUTENI-TRIPOLIE: ÎNTRE ECONOMIC ȘI SIMBOLIC

Loredana SOLCAN¹, George BODI²

Cuvinte cheie: *Cucuteni-Tripolie; reprezentări zoomorfe; arheozoologie; symbolism; economie; relația om-animal*

Keywords: *Cucuteni-Tripillia; zoomorphic representations; archaeozoology; symbolism; economy; human-animal relations*

Introducere

Pentru comunitățile preistorice, lumea animală a însemnat, cu siguranță, mai mult decât o sursă de hrană, fapt demonstrat de numeroasele reprezentări zoomorfe rediate într-o varietate de moduri, fie că vorbim de imagini în ronde-bosse, în altorelief, basorelief sau chiar pictate. Deși legătura omului cu necuvântătoarele a fost analizată în principal prin prisma importanței economice a diferitelor specii de animale, totuși nu a fost neglijat nici rolul simbolic pe care acestea l-au avut în cadrul comunităților umane din trecut, iar în prezent se încearcă inclusiv descifrarea rolului social pe care animalele l-au jucat în interiorul diverselor grupuri umane³.

Unele dintre reprezentările care apar adesea în lumea preistorică redau imaginea bovinelor. De altfel, o serie de studii consemnează faptul că bovinele au fost investite cu valori simbolice de către numeroase comunități preistorice, paleolitice sau neolitice, din

¹ Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași – Muzeul de Istorie a Moldovei, IAȘI.

² Academia Română, Filiala Iași – Institutul de Arheologie, IAȘI.

³ N. Russel, *Cattle as wealth in Neolithic Europe: where's the beef?*, în D. Bailey (ed.), *The Archaeology of Value: Essays on Prestige and the Process of Valuation*, BAR IS, 1998, p. 42-54; K. Oma, *Human-animal relationships: Mutual becomings in the household of Scandinavia and Sicily 900-500 BC*, Unpublished PhD Thesis, University of Southampton, Faculty of Arts, School of Humanities, 2006; D. C. Orton, *Beyond hunting and herding: humans, animals, and the political economy of the Vinča period*, Unpublished PhD Thesis, Faculty of Archaeology and Anthropology, University of Cambridge, 2008.

areale sau spații geografice variate⁴. De asemenea, aceste animale au trecut „testul timpului” fiind privite ca simboluri ale prestigiului și bogăției în diferite alte culturi, chiar și în cadrul unor comunități premoderne și chiar moderne⁵.

În cadrul prezentului material, interesul nostru se îndreaptă spre analizarea legăturii dintre bovine și comunitățile umane din prima fază de evoluție a civilizației Cucuteni-Tripolie și spre stabilirea rolului și locului acestor animale în viața economică și în imaginarul lumii Cucuteni-Tripolie.

Pentru atingerea obiectivelor menționate considerăm că este necesară o analiză pe două direcții. Pe de o parte, o trecere în revistă a modului de reprezentare a acestui animal, o sistematizare a datelor, dar și o analiză a principalelor direcții de interpretare, pot ajuta la o înțelegere mai nuanțată a modului în care bovinele erau percepute de către comunitățile cucuteniene. Pe de altă parte, datele de ordin arheozoologic, care ne oferă informații importante privitoare la dieta comunităților cucuteniene și la viața economică a acestora, ne pot indica și anumite „preferințe” culturale și, eventual, pot contribui la stabilirea unor noi direcții de analiză privitoare la relația omului cu vitele în această perioadă⁶.

Considerăm că, prin coroborarea celor două seturi de date, vom putea înțelege mai în detaliu importanța acestor animale pentru lumea Cucuteni-Tripolie din prima fază de evoluție, ele jucând roluri importante atât în sfera economică, cât și în cea simbolică.

Materialele arheologice

În cadrul repertoriului de reprezentări zoomorfe, bovinele au îmbrăcat forme diferite. Piese de interes pentru studiul nostru au fost selectate din literatura de specialitate, astfel încât, în majoritatea cazurilor ne vom baza pe determinările făcute de autorii săpăturilor, întrucât, în numeroase situații, ilustrația nu permite o eventuală

⁴ N. Russel, *Symbolic dimensions of animals and meat at Opovo, Yugoslavia*, în J. E. Robb (ed.), *Material Symbols: culture and economy in Prehistory*, 1999, Carbondale, p. 153-172; D. C. Orton, *op. cit.*; M. Spasić, *Cattle to settle – bull to rule: on bovine iconography among Late Neolithic Vinča culture communities*, în *DP*, XXXIX, 2012, p. 297, nota 4, cu bibliografia; S. Vitezović, *Animal symbolism in Starčevo culture*, în N.-C. Rîșcuța, I.-V. Ferencz, O. Tutilă Bărbat (eds.), *Representations, Signs and Symbols. Proceedings of the Symposium on Religion and Magic*, Cluj-Napoca, 2015, p. 7-23.

⁵ A. Barnard, *Hunters and Herders of Southern Africa. A comparative ethnography of the Khoisan peoples*, Cambridge, 1992; N. Gill, *Aboriginal Pastoralism, Social Embeddedness, and Cultural Continuity in Central Australia*, în *Society and Natural Resources*, 18, 2005, 8, p. 699-714; P. Schuster Keswani, *The Social context of animal husbandry in early agricultural societies: Ethnographic insights and an archaeological example from Cyprus*, în *Journal of Anthropological Archaeology*, 13, 1994, p. 257-260, cu bibliografia; A. Marciniak, *Placing animals in the Neolithic. Social zooarchaeology of Prehistoric farming communities*, Londra, 2005, p. 40-45; S. Vitezović, *op. cit.*, p. 16-17.

⁶ K. Oma, *op. cit.*, p. 27; D. C. Orton, *op. cit.*

identificare a speciei redată. Ținând cont de tipologiile propuse până în prezent⁷, considerăm potrivită sistematizarea materialelor în funcție de modul de redare:

- I. Reprezentări ronde-bosse
 - I.1. Vase zoomorfe
 - I.1.a. Vase care redau animalul întreg
 - I.1.b. Vase de tip *rython* (care redau doar coarnele animalului)
 - I.2. „Sceptre” din lut
 - I.3. Statuete
- II. Reprezentări în altorelief
- III. Reprezentări în basorelief
- IV. Reprezentări stilizate

I. Reprezentări ronde-bosse.

I. 1. Vase zoomorfe

Urmărind tipologia propusă de V. Balabina⁸ și A. Nițu⁹, am considerat oportună diferențierea, pentru faza A a civilizației Cucuteni-Tripolie, a două subcategoriilor: piese care redau, într-un mod realist, animalul întreg și cele care redau doar coarnele animalului, respectiv vasele de tip *rython*.

I. 1. a. Vase care redau animalul întreg. Numărul vaselor zoomorfe întregi sau întregibile, care să permită identificarea animalului reprezentat este relativ redus în comparație cu alte categorii de materiale arheologice. În general, este vorba despre piese de mici dimensiuni, de tipul statuțelor zoomorfe, cu o concavitate, cu dimensiuni și capacități diferite, situată în partea superioară a trunchiului. Astfel de piese, care ar putea întruhipa bovine, au fost identificate în stațiunile de la Ariușd¹⁰ și Poduri¹¹ (Fig. 1/ 1-2). Această clasă de artefacte are analogii în arealul sudic al culturii Gumelnița-Karanovo VI, dar și în alte culturi preistorice din spațiul balcanic sau din cel anatolian,

⁷ A. Nițu, *Reprezentări zoomorfe plastice pe ceramica neo-eneolitică carpato-dunăreană*, în *ArhMold*, VII, 1972, p. 9-96; В. И. Балабина, *Зооморфные сосуды ранних земледельцев Европы (Неолит-Энеолит)*, în М. А. Дзвлет (Отв. ред.), *Мировоззрение древнего населения Евразии*, Москва, 2001, p. 15-44; G. Bodi, *Noi date privind protomele animaliere de pe vasele culturii Cucuteni în lumina recentelor cercetări de la Hoisești (com. Dumesti, jud. Iași)*, în N. Ursulescu, C.-M. Lazarovici (coord.), *Cucuteni 120 – Valori Universale. Lucrările Simpozionului Național, Iași, 30 septembrie 2004*, Iași, 2004, p. 155-162; Idem, *Hoisești – La Pod. O așezare cucuteniană pe Valea Bahluiului*, Iași, 2010, p. 201-203; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Bucraniul – simbol și semn. Bucraniile monumentale (partea I)*, în S. Forțiu, A. Stăvilă (eds.), *Arheovest III, în memoria Florin Medeleț. Interdisciplinaritate în arheologie*, Szeged, 2015, p. 47-48.

⁸ В. И. Балабина, *op. cit.*, p. 15-44.

⁹ A. Nițu, *op. cit.*, p. 16.

¹⁰ S. J. Sztáncsu, *Grupul cultural Ariușd pe teritoriul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 2015, p. 246.

¹¹ D. Monah et alii, *Cercetările arheologice de la Poduri - Dealul Ghindaru*, în *CercArh*, VI, 1983, p. 9, fig. IV/3.

iar ipotezele privitoare la utilitatea acestei categorii de piese indică folosirea lor ca mici vase de iluminat sau ca recipiente pentru substanțe speciale¹².

Pentru prima fază de evoluție a culturii, din datele publicate până în prezent, nu ne sunt cunoscute piese cu recipiente mai încăpătoare, parțial închise, atent modelate, care să întrușipeze bovine, așa cum se regăsesc în stațiuni din fazele ulterioare ale civilizației¹³ sau piese care au un recipient emisferic, poziționat pe patru picioare și care prezintă, la partea superioară, protome de bovidee, simple sau duble¹⁴, care sunt, de asemenea, caracteristice ultimei faze de evoluție, Cucuteni B/ Tripolie CI-CII. Totuși, existența lor nu poate fi exclusă, dacă avem în vedere unele vase cu protome duble care apar în mediul precucutenian¹⁵. Rolul acestor recipiente în diferite ceremonii religioase pare a fi în unanimitate acceptat, deși în literatura de specialitate se menționează și alte posibile interpretări. Ele au fost privite ca „simboluri ale puterii” sau, ca și în cazul pieselor de mici dimensiuni, este notată funcționalitatea lor ca lămpi, dar această ipoteză a fost contestată¹⁶. Considerându-le „accesorii” pentru diferite activități din sfera cultului, unii cercetători vorbesc despre rolurile diferite pe care vasele zoomorfe le-ar putea îndeplini în funcție de specia pe care o întrușipează. Astfel, recipientele figurând tauri (sau, în general, cornute) sunt puse în legătură cu puterea virilă sau cu creșterea numărului turmelor¹⁷. Pentru vasele cu protome perechi prezente încă din mediul precucutenian, interpretarea merge spre sfera activităților de tracțiune la care erau folosite vite, dar sunt recunoscute și valențele lor simbolice și rituale¹⁸.

¹² A. Nițu, *op. cit.*, p. 16; S. J. Sztáncuj, *op. cit.*, p. 246.

¹³ A. Nițu, *Vase zoomorfe cucuteniene, în Danubius, VI-VII, 1972-1973*, p. 16-17, fig. 2; Șt. Cucuș, *Două vase zoomorfe eneolitice, în Carpica, VII, 1975*, p. 8, 12-14; Idem, *Faza Cucuteni B în zona subcarpatică a Moldovei, BMA VI, Piatra-Neamț, 1999*, p. 133-134; V. Marchevici, *Vase zoomorfe eneolitice din Republica Moldova, în Gh. Dumitroaia, D. Monah (eds.) Cucuteni aujourd'hui. 110 ans depuis la découverte en 1884 du site éponyme, BMA II, Piatra-Neamț, p. 254, 256, fig. 1/3; C. Bem, Traian - Dealul Fântânilor. Fenomenul Cucuteni A-B, București, 2007*, p. 188-189, fig. 424/2; ***, *Ukraina Światu / Україна Світови*, Kiev, 2016, p. 26-27.

¹⁴ H. Schmidt, *Cucuteni in der Oberen Moldau, Rumänien. Die befestigte Siedlung mit bemalte Keramik von der Steinkupferzeit in bis die vollentwickelte Bronzezeit*, Berlin-Leipzig, 1932, pl. 11/3; M. Petrescu-Dîmbovița, M.-C. Văleanu, *Cucuteni - Cetățuie. Monografie arheologică*, BMA XIV, Piatra-Neamț, 2004, fig. 223/13; Șt. Cucuș, *Săpăturile de la Văleni - Piatra-Neamț (1974-1975)*, în *MemAnt*, VI-VIII/1974-1976, p. 51, fig. 25/2; Șt. Cucuș, *op. cit.*, 1999, p. 134.

¹⁵ A. Nițu, *op. cit.*, 1972, p. 52; D. Boghian, *Comunitățile cucuteniene din Bazinul Bahluiului, Suceava, 2004*, p. 126; Idem, *Cu privire la unele vase eneolitice cu protome perechi*, în *MemAnt*, XXV-XXVI, 2010, p. 159-169.

¹⁶ Șt. Cucuș, *op. cit.*, 1975, p. 13-14; Idem, *op. cit.*, 1999, p. 134-135; D. Boghian, *La plastique du complexe Précucuteni-Cucuteni dans la bassin de Bahlui*, în *SAI*, VII, 2000, p. 231.

¹⁷ Șt. Cucuș, *op. cit.*, 1975, p. 14; Idem, *op. cit.*, 1999, p. 135.

¹⁸ D. Boghian, *op. cit.*, 2010, p. 159-169; S. Țurcanu, L. Bejenaru, *Data regarding the usage of animal traction within the Cucuteni-Tripolye Cultural Complex*, în V. Spinei, N. Ursulescu, V. Cotiugă (eds.), *Orbis Praehistoria. Mircea Petrescu-Dîmbovița – in memoriam*, Iași, 2015, p. 212-213.

I. 1. b. Vasele de tip *rython*, în formă de corn de animal, sunt, de asemenea, întâlnite în arealul culturii Cucuteni-Tripolie. Astfel de piese au fost descoperite și în stațiunile de la Izvoare¹⁹, Trușești²⁰, Scânteia²¹, Dumești²², așezări încadrate în faza A a culturii Cucuteni-Tripolie, dar apar și în nivelul Precucuteni III din tell-ul de la Poduri - Dealul Ghindaru, de unde ne este cunoscut un vas de tip *rython* de dimensiuni reduse²³ (Fig. 1/ 3-5). Acest tip de piesă nu apare însă în zona sud-estului Transilvaniei (Ariușd)²⁴ și nici pentru spațiul de la est de Prut nu sunt cunoscute astfel de obiecte. De asemenea, vase de tip *rython* nu apar nici în faza B a culturii. Existența acestora este notată pentru arealul culturii Gumelnița-Karanovo VI (niveluri A₂ și B₁)²⁵, iar cercetătorii opinează că forma recipientului are o origine sudică (deși nu este exclusă nici o posibilitatea unei „creații” locale)²⁶. Interpretarea acestor artefacte este legată de sfera sacrului, fiind văzute ca „vase de cult” sau „vase pentru libații”²⁷.

I. 2. „Sceptre” de lut

O categorie specială de piese este formată din cele care redau doar capul și gâtul animalului și prezintă, la interior, o cavitate de mici dimensiuni. Aceste piese au a fost interpretate ca vase de tip *rhyton*²⁸ sau ca „sceptre”²⁹, fiind identificate în așezările de la

¹⁹ S. Marinescu-Bîlcu, *Askoi et rhytons énéolithiques des régions balkano-danubiennes et leurs relations avec le Sud, à la lumière de quelques pièces de Căscioarele*, în *Dacia* N. S., XXXIV, 1990, p. 21, fig. 12/3.

²⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *Trușești. Monografie arheologică*, București-Iași, 1999, p. 549, fig. 384/1.

²¹ V. Chirica, C.-M. Mantu, S. Țurcanu (eds.), *Scânteia. Cercetare arheologică și restaurare*, Iași, 1999, p. 119, nr. cat. 249, nr. cat. 250.

²² R. Maxim-Alaiba, *Locuința nr. 1 din faza Cucuteni A₃ de la Dumești (Vaslui)*, în *ActaMM*, 5-6/1983-1984, p. 118, nota 11.

²³ D. Monah et alii, *Poduri - Dealul Ghindaru. O Troiei în Subcarpații Moldovei*, BMA XIII, Piatra-Neamț, 2003, p. 163, nr. cat. 106.

²⁴ S. J. Sztáncsuj, *Plastică și reprezentări zoomorfe din așezarea eneolitică de la Ariușd (Erösd)*, în *Acta Siculica*, 2007, p. 187.

²⁵ V. Voinea, *Ceramica complexului cultural Gumelnița-Karanovo VI. Fazele A₁ și A₂*, Constanța, 2005, p. 47.

²⁶ S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 21.

²⁷ P. Biagi, *The Rhyton of the Balkan Peninsula: Chronology, origin, dispersion and function of a Neolithic "cult" vessel*, în *Journal of Prehistoric Religion*, XVI-XVII, 2003, p. 21-22; A. Kovács, *Temple, sanctuare, altare în Neoliticul și Epoca cuprului din sud-estul Europei*, Suceava, 2016, p. 295, 297.

²⁸ A. Nițu, *op. cit.*, 1972, p. 19; M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 549.

²⁹ S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 21; S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey, *Drăgușeni. A Cucutenian Community*, București-Tübingen, 2000, p. 143-146.

Trușești³⁰, Drăgușeni³¹, Costești³², Ruginoasa³³, Mănăstioara³⁴ și, posibil, Ariușd³⁵ (Fig. 2). În cazul acestei categorii de artefacte, o observație se impune: și aceasta se pare că este specifică primei faze de evoluție a civilizației Cucuteni-Tripolie și este întâlnită, până în prezent, doar în arealul de la vest de Prut. Pe baza reprezentărilor, disocierea între *Bos taurus* și *Bos primigenius* este greu de realizat, dar este menționat faptul că o parte dintre aceste reprezentări ar putea întruchipa vite de tip *primigenius*³⁶.

I. 3. Statuete (Fig. 3)

Numărul statuetelor zoomorfe descoperite în siturile civilizației Cucuteni-Tripolie este unul ridicat comparativ cu alte clase de artefacte discutate în acest material, dar cercetătorii subliniază faptul că starea fragmentară a acestora, precum și modelarea lor schematică, fac dificilă determinarea speciei pe care o reprezintă. La o privire de ansamblu, raportat la piesele pentru care s-au putut face aprecieri asupra speciei reprezentate, pentru faza A a culturii Cucuteni, se estimează că statuetele de bovine s-ar afla, ca număr de piese, pe o poziție inferioară, după ovicaprine în siturile de la Scânteia³⁷, Ruginoasa³⁸, Cucuteni - *La Dobrin*³⁹, Ariușd⁴⁰ sau Poieniști⁴¹. De

³⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 549.

³¹ S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey, *op. cit.*, p. 143-146.

³² R.-G. Furnică, *Plastica zoomorfă*, în D. Boghian et alii, *Comunitățile cucuteniene din zona Târgu Frumos. Cercetări interdisciplinare în siturile Costești și Giurgești*, Iași, 2014, p. 88; S.-C. Enea, D. Boghian, S. Ignătescu, *Anthropomorphic and Zoomorphic Representations from the Cucuteni Sites of Giurgești and Costești (Iași County, Romania)*, în C. Preoteasa, C.-D. Nicola (eds.), *Cucuteni Culture within the European Neolithic Context, Proceedings of the International Colloquium „CUCUTENI – 130” 15-17 October 2014, Piatra-Neamț, Romania, In memoriam Dr. Dan Monah. In memoriam Dr. Gheorghe Dumitroaia*, BMA XXXVII, Piatra-Neamț, 2016, p. 551.

³³ C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Ruginoasa - Dealul Drăghici. Monografie arheologică*, Suceava, 2012a, p. 339, 353.

³⁴ C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Bucraniul – simbol și semn (partea a II-a)*, în D. Micle (coord.), *Arheovest IV*, în *honorem Adrian Bejan. Interdisciplinaritate în arheologie și istorie*, Szeged, 2016, p. 78.

³⁵ S. J. Sztáncsuj, *op. cit.*, 2015, p. 247, 592, fig. CCXXXV/6.

³⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 549.

³⁷ C.-M. Mantu, *Plastica zoomorfă a așezării cucuteniene de la Scânteia (jud. Iași)*, în *ArhMold*, XVII, 1994, p. 161-162.

³⁸ C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2012a, p. 298; Idem, *Plastica așezării Cucuteni A₃ de la Ruginoasa - Dealul Drăghici și alte piese de cult referitoare la viața religioasă*, în *MemAnt*, XXVIII, 2012b, p. 73.

³⁹ C.-M. Lazarovici, *Așezarea cucuteniană de la Cucuteni - Dealul Mănăstirii/ La Dobrin*, în *ArhMold*, XXXVIII, 2015, p. 230.

⁴⁰ S. J. Sztáncsuj, *op. cit.*, 2007, p. 188, tabel 1; Idem, *op. cit.*, 2015, p. 244, tabel 5.

⁴¹ C.-M. Lazarovici, M. Babeș, *Poieniști – Așezări preistorice*, Suceava, 2015, p. 177.

asemenea, plastica descoperită în stațiunile de la Fulgeriș⁴² și Giurgești⁴³ întruchipează în principal ovicaprine.

Acest raport nu este însă valabil pentru toate așezările fazei A. În situl de la Preutești, se pare că bovinele predomină în cadrul reprezentărilor zoomorfe (deși numărul total de statuete este unul redus), urmate de reprezentările de suine și ovicaprine⁴⁴. Reprezentările de bovine predomină și în așezările de la Târpești⁴⁵ sau Frumușica⁴⁶, iar pentru așezarea de la Dobrovăț se menționează faptul că „tema principală era taurul”⁴⁷.

Pentru alte stațiuni, raportul dintre speciile reprezentate nu este menționat. La Hăbășești, spre exemplu, stațiune în care a fost identificat un număr mare de statuete zoomorfe (420 de exemplare, dintre care aproximativ 150 „aproape întregi”), se menționează faptul că „majoritatea patrupedelor reprezintă cornute”, ele întruchipând „boi, oi și chiar țapi”⁴⁸. Din cauza stării fragmentare a materialelor arheologice sau, în unele situații, a numărului redus de statuete zoomorfe, raportul dintre specii (sau chiar specia) nu a fost stabilit nici pentru descoperirile de la Drăgușeni⁴⁹, Pocreaca⁵⁰, Hoisești⁵¹ sau Șoimeni⁵².

Pentru o serie de stațiuni pluristratificate, din motive obiective, plastica zoomorfă nu este prezentată diferențiat, pe faze de evoluție, ci discutată în ansamblul

⁴² L.-E. Istina, *Cercetări în situl cucutenian de la Fulgeriș, jud. Bacău (2003-2013)*, în V. Spinei, N. Ursulescu, V. Cotiugă (eds.), *Orbis Praehistoria. Mircea Petrescu-Dîmbovița – în memoriam*, Iași, 2015, p. 419, fig. 35; Eadem, *Așezarea cucuteniană de la Fulgeriș. Catalogul descoperirilor arheologice*, Bacău, 2016, p. 57-59, nr. cat. 144-148.

⁴³ R.-G. Furnică, *op. cit.*, p. 89; S.-C. Enea, D. Boghian, S. Ignătescu, *op. cit.*, p. 549-550.

⁴⁴ N. Ursulescu, S. Ignătescu, *Preutești - Haltă. O așezare cucuteniană pe valea Șomuzului Mare*, Iași, 2003, p. 89, 95.

⁴⁵ S. Marinescu-Bîlcu, *Tîrpești. From Prehistory to History in Eastern Romania*, BAR IS 107, Oxford, 1981, p. 68.

⁴⁶ C. Matasă, *Frumușica. Village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du nord*, București, 1946, p. 82.

⁴⁷ C.-M. Lazarovici et alii, *Situl Cucuteni A₃ de la Dobrovăț - Pădurea Buda. Cercetările din 2019*, în CI, XXXIX, 2020, p. 41.

⁴⁸ Vl. Dumitrescu et alii, *Hăbășești. Monografie arheologică*, București, 1954, p. 422, 427.

⁴⁹ S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey, *op. cit.*, p. 141-142.

⁵⁰ C. Ionomu, *Rezultatele cercetărilor arheologice din așezarea Cucuteni A₃ de la Pocreaca - Iași*, în *ArhMold*, XXXV, 2012, p. 197.

⁵¹ G. Bodi, *op. cit.*, 2010, p. 201.

⁵² D. Buzea, *The Archaeological Research Carried out by the National Museum of Eastern Carpathians Regarding the Cucuteni-Ariușd-Tripolie Cultural Complex. The Archaeological Site from Șoimeni, Păuleni Ciuc - Ciomortan, Harghita County, Romania*, în A. Comșa (responsable editor), *Facets of the Past. The Challenge of the Balkan Neo-Neolithic. Proceedings of the international Symposium celebrating the 85th birth anniversary of Eugen Comșa, 6-12 october 2008, Bucharest, Romania*, București, 2013, p. 476.

său. În cazul așezărilor de la Trușești - *Țuguieța*⁵³ și Costești - *Cier*⁵⁴, se pare că sunt mai frecvente reprezentările de ovicaprine, iar pentru stațiunea de la Cucuteni - *Cetațuie* se menționează predominarea reprezentărilor de bovine⁵⁵.

Referitor la contextul descoperirii statuetele zoomorfe, publicațiile notează varietatea situațiilor în care acestea apar, fie că vorbim despre locuințe, gropi menajere sau stratul de cultură. Totuși, acestea sunt menționate și în situații speciale, cum ar fi prezența reprezentărilor de bovine în cadrul unor ritualuri de fundare⁵⁶, dar aceste cazuri sunt relativ rare.

În ceea ce privește interpretarea acestei clase de artefacte, nu există o abordare unitară. Deși în literatura de specialitate a fost avută în vedere și posibilitatea interpretării acestor piese drept jucării, majoritatea cercetătorilor leagă statuetele de o serie de practici magico-religioase, care ar ajuta la creșterea numărului animalelor în turmele domestice sau sălbatice și la protejarea lor în fața bolilor sau a animalelor de pradă, sau ca fiind în legătură cu un cult al creșterii animalelor⁵⁷. De altfel, se consideră că „există diferențieri cantitative între speciile de animale reprezentate în așezările cucuteniene, fapt legat de structura speciilor crescute în turma domestică și a celor existente în ecosistem, vâdate sau nu”⁵⁸. Nu este exclusă nici posibilitatea ca astfel de reprezentări să fi fost utilizate ca „accesorii” în cadrul unor ritualuri sau în relație cu un cult al fertilității și fecundității, completând astfel semnificația plasticii antropomorfe și ilustrând o serie de „teme religioase”⁵⁹.

II. Reprezentări în altorelief (Fig. 4)

Acestea sunt marcate în special prin protomele prezente pe vasele culturii Cucuteni. Din punct de vedere tipologic, literatura de specialitate identifică trei subtipuri⁶⁰. Funcționalitatea acestor reprezentări este incertă. Deși utilitatea lor ca torți nu este în totalitate exclusă, cercetătorii sunt de acord asupra faptului că dimensiunea decorativă și simbolică primează⁶¹.

⁵³ M. Petrescu-Dimbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 534.

⁵⁴ S.-C. Enea, D. Boghian, S. Ignătescu, *op. cit.*, p. 550-551.

⁵⁵ M. Petrescu-Dimbovița, M.-C. Văleanu, *op. cit.*, p. 265; M. Petrescu-Dimbovița, *Importanța noilor săpături arheologice de la Cucuteni (1961-1966)*, în N. Ursulescu, C.-M. Lazarovici (coord.), *Cucuteni 120 – Valori Universale. Lucrările Simpozionului Național, Iași, 30 septembrie 2004, Iași, 2004*, p. 25.

⁵⁶ A. Frînculeasa, *Complexes de cult descoperite în așezările Precucuteni și Cucuteni (cu privire specială asupra gropilor de cult)*, în *Carpica*, XXXV, 2006, p. 23-38.

⁵⁷ Vl. Dumitrescu *et alii*, *op. cit.*, p. 430; M. Petrescu-Dimbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 538; D. Boghian, *op. cit.*, 2000, p. 230; S.-C. Enea, D. Boghian, S. Ignătescu, *op. cit.*, p. 554.

⁵⁸ D. Boghian, *op. cit.*, 2004, p. 139.

⁵⁹ D. Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, BMA III, Piatra-Neamț, 1997, p. 209; D. Boghian, *op. cit.*, 2000, p. 230; Idem, *op. cit.*, 2004, p. 152.

⁶⁰ G. Bodi, *op. cit.*, 2004, p. 155-156; Idem, *op. cit.*, 2010, p. 201-203.

⁶¹ Vl. Dumitrescu *et alii*, *op. cit.*, p. 430-431.

Reprezentările în altorelief par să fie dominate de figura bovinelor, deși sunt atestate și alte imagini zoomorfe ce joacă rol de protome. În cadrul acestei categorii de piese, intenția de reprezentare a bovinelor este evidentă, iar multitudinea acestor reprezentări a fost explicată prin importanța pe care aceste animale o aveau „în viața economică, socială și spirituală a respectivelor comunități (forța bogăției, poziție socială și de gen, rolul taurului celest în strânsă legătură cu Marea Zeiță Mamă în diferitele sale ipostaze)”⁶².

Astfel de piese apar în majoritatea așezărilor din faza A a civilizației Cucuteni, fiind descoperite în siturile de la Poienești⁶³, Scânteia⁶⁴, Ruginoasa⁶⁵, Cucuteni⁶⁶, Drăgușeni⁶⁷, Preutești⁶⁸, Trușești⁶⁹, Hăbășești⁷⁰, Hoisești⁷¹, Dobrovăț⁷² ș. a.

Așa cum a fost subliniat deja în literatura de specialitate, reprezentările de bovine în altorelief apar în special în prima fază a civilizației Cucuteni-Tripolie, ele fiind mult mai puțin numeroase în următoarele faze de evoluție⁷³. De ce anume se pierde acest tip de reprezentare a bovinelor? Este posibilă o transformare și o preluare a înțelesului de către alte tipuri de reprezentări, precum imaginile pictate, sau poate chiar statuetele?

III. Reprezentări în basorelief

Spre deosebire de reprezentările în altorelief, care ar fi putut juca rolul de torți, acestea nu au o funcționalitate evidentă, dimensiunea decorativă fiind evidentă. Deși mult mai reduse din punct de vedere cantitativ, comparativ cu reprezentările în altorelief, animale cornute redată în basorelief apar pe ceramica pictată a fazei A⁷⁴, dar doar într-o singură situație animalul reprezentat este interpretat drept bovină⁷⁵.

Reprezentări de bovine în basorelief apar însă redată pe ceramica pictată a fazei B⁷⁶. Totuși, acest tip de reprezentare pare să fie specific ceramicii de tip C, dar și în

⁶² D. Boghian, *op. cit.*, 2010, p. 167.

⁶³ C.-M. Lazarovici, M. Babeș, *op. cit.*, p. 112/fig. II.54, p. 137/fig. II.108, p. 181/fig. II.176.

⁶⁴ V. Chirica, C.-M. Mantu, S. Țurcanu (eds.), *op. cit.*, p. 138, nr. cat. 335, 336.

⁶⁵ C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2012a, p. 298, 335.

⁶⁶ M. Petrescu-Dimbovița, M.-C. Văleanu, *op. cit.*, p. 175.

⁶⁷ S. Marinescu-Bilcu, Al. Bolomey, *op. cit.*, p. 142-143.

⁶⁸ N. Ursulescu, S. Ignătescu, *op. cit.*, p. 91.

⁶⁹ M. Petrescu-Dimbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 417.

⁷⁰ Vl. Dumitrescu *et alii*, *op. cit.*, p. 386, 430-432.

⁷¹ G. Bodi, *op. cit.*, 2004, p. 155-162; Idem, *op. cit.*, 2010, p. 201-203.

⁷² C.-M. Lazarovici *et alii*, *op. cit.*, 2020, p. 41, fig. 18/10.

⁷³ A. Nițu, *op. cit.*, 1972, p. 39; Șt. Cucuș, *op. cit.*, 1999, p. 132-133; D. Boghian, *op. cit.*, 2004, p. 126.

⁷⁴ V. Chirica, C.-M. Mantu, S. Țurcanu (eds.), *op. cit.*, p. 138, nr. cat. 338; C.-M. Lazarovici, M. Babeș, *op. cit.*, p. 181-182, fig. II.176/7.

⁷⁵ V. Chirica, C.-M. Mantu, S. Țurcanu (eds.), *op. cit.*, p. 138, nr. cat. 338.

⁷⁶ Șt. Cucuș, *op. cit.*, 1999, p. 132; M. Petrescu-Dimbovița, M.-C. Văleanu, *op. cit.*, p. 206, fig. 167/11.

această situație vorbim în principal de cea din faza B a civilizației Cucuteni-Tripolie⁷⁷. Ștefan Cucos menționează faptul că aceste protome „plate, reduse la imaginea capului bovidului, au fost **preluate** de ceramica Cucuteni C”⁷⁸. Aceeași idee este subliniată și de Ruxandra Alaiba, care consideră că „reprezentările zoomorfe pictate din ultimele două faze, alături de protomele din toate fazele, mai ales în faza Cucuteni A, mai puțin în A-B și B, de pe recipientele cucuteniene **au trecut**, doar schițate prin simple reliefuri și pe ceramica de tip Cucuteni C”⁷⁹. Să fie vorba doar despre o adaptare a modului de redare a imaginii taurului și de păstrarea simbolisticii imaginii sau de o schimbare mult mai complexă?

IV. Reprezentările stilizate

Literatura de specialitate notează și alte categorii de piese, redată în mod schematic, care sunt asociate cu figura bovidelor.

Printre acestea pot fi menționate „coarnele” care apar pe diferite categorii de piese, precum vase sau tronuri. Numeroase în mediul precucutenian, acestea apar și pe ceramica fazei A (precum la Târpești, Hăbășești, Ruginoasa ș. a.)⁸⁰ (Fig. 5/1-6). Se consideră că astfel de reprezentări, asociate cu figura taurului, „întăresc ideea de fecunditate”, tronurile fiind, în unele situații, legate/ corelate/ asociate cu reprezentări feminine⁸¹.

O altă categorie de piese stilizate o constituie bucraniile din lut. Cunoscută, de asemenea, din mediul precucutenian, astfel de reprezentări apar și într-o serie de așezări aparținând fazei A a civilizației Cucuteni-Tripolie (precum Frumușica⁸²) (Fig. 5/7). Cercetătorii sunt de părere că acest tip de piesă redă, în mod stilizat, coarnele de consecrație. Descoperite în interiorul unor construcții cu caracter special, precum sanctuarele, au fost legate de cultul taurului și de cel al vetrei⁸³.

*

După cum reiese din cele prezentate, materialele arheologice dezvăluie faptul că în prima fază de evoluție a civilizației Cucuteni-Tripolie imaginea bovinelor apare

⁷⁷ C. Matasă, *op. cit.*, p. 68, fig. 26; A. Nițu, *Ceramica cucuteniană cu decor zoomorf plastic sau pictural*, în *MemAnt*, IV-V/1972-1973, 1976, p. 73; R. Alaiba, *Reprezentări zoomorfe în relief pe ceramica Cucuteni C*, în *Carpica*, XXXIV, 2005, p. 75.

⁷⁸ Șt. Cucos, *op. cit.*, 1999, p. 132.

⁷⁹ R. Alaiba, *op. cit.*, p. 75.

⁸⁰ S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, 1981, p. 68; Vl. Dumitrescu *et alii*, *op. cit.*, pl. CXII; V. Chirica, M.-C. Văleanu, *Umanizarea taurului celest. Mărturii ale spiritualității comunităților cucuteniene de la Ruginoasa - Iași*, Iași, 2008, p. 17.

⁸¹ C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Bucraniul – simbol și semn (partea a III-a)*, în S. Forțiu (eds.), *Arheovest V, în onorarea Doinei Benea. Interdisciplinaritate în arheologie și istorie*, Szeged, 2017, p. 168-172.

⁸² C. Preoteasa, *Considérations relatives à un certain type d'artéfacts de culte découverts dans des établissements appartenant au complexe culturel Precucuteni – Cucuteni*, în *ArhMold*, XXXV, 2012, p. 77-78, 88, fig. 5.

⁸³ *Ibidem*, p. 75-136; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2015, p. 61-64.

sub variate forme, într-o tipologie diversă, iar fiecare categorie de piese a primit interpretări diferite.

O serie de întrebări ar putea fi însă ridicate, iar găsirea unor răspunsuri ar putea ajuta la obținerea unor interpretări mai nuanțate. De ce anumite categorii de piese apar în număr mare într-o serie de situri (ca în cazul protomelor în situl de la Hoisești) și sunt reduse din punct de vedere cantitativ, în altele? Este aceasta o situație legată de stadiul cercetărilor sau explicațiile pentru observația noastră ar putea fi găsite printr-o analiză a relației omului cu animalele? De ce anumite reprezentări apar doar în unele situri aparținând fazei A? (ca în cazul așa-numitelor „sceptre”). Este vorba doar de lacune de cercetare sau de o serie de reprezentări importante la un anumit nivel zonal? Ar putea ilustra, aceste reprezentări, transformări culturale sau o serie de transformări simbolice sau poate chiar unele de ordin economic? Cât de importantă este ponderea anumitor reprezentări în cazul aceleiași clase de obiecte? Ce ne poate spune predominarea unei anumite specii redată? În aceste ultime direcții, apelul la datele arheozoologice ar putea ajuta la schițarea unor linii interpretative.

Astfel, în încercarea de a urmări importanța simbolică a acestei specii și întrucât contextul de descoperire a materialelor arheologice nu permite, în majoritatea cazurilor, „citirea” sau interpretarea nuanțată/ individualizată a descoperirilor, vom urmări să răspundem la o parte dintre întrebări și prin analizarea informațiilor arheozoologice.

Materialele arheozoologice

Pe de o parte, informațiile arheozoologice ne oferă date importante privitoare la valorificarea bovinelor prin prisma activităților de ordin economic, această specie având un rol important, atât ca sursă de hrană și materie primă, dar și ca forță de tracțiune (aspect susținut și de identificarea unor exemplare masculine castrate)⁸⁴. Majoritatea resturilor faunistice analizate de specialiști reprezintă resturi menajere provenite din sacrificarea animalelor și prepararea și consumarea hranei, fiind înțelese, în principal, ca ilustrând ponderea pe care aceste animale au avut-o în cadrul dietei, dar, în același timp, datele oferă și informații privitoare la strategiile economice adoptate de comunitățile cucuteniene, care ar putea reflecta atât obiceiurile culinare, cât și o serie de preferințe culturale și, nu în ultimul rând, strategiile de creștere și exploatare a animalelor, cu implicații în ilustrarea relațiilor om-animal.

Pe de altă parte, datele arheozoologice ne oferă, în mod direct, informații și asupra unor aspecte care țin de sfera spiritualității. Din păcate, în majoritatea cazurilor, cu excepția acelor situații din teren care au atras atenția arheologului sau a arheozoologului, resturile osteologice nu sunt analizate sau prezentate pe complexe arheologice, astfel, încât, o privire retrospectivă, contextuală, a descoperirilor nu poate

⁸⁴ S. Țurcanu, L. Bejenaru, *op. cit.*, p. 197-242.

fi realizată. Resturi de bovine în cadrul unor contexte deosebite, considerate rituale, au fost identificate în siturile de la: Poduri - *Dealul Ghindaru*⁸⁵, Drăgușeni - *Ostrov*⁸⁶, Trușești - *Țuguieța*⁸⁷ sau Dumești - *Între Pâraie*⁸⁸.

Privitor la resturile arheozoologice aparținând diferitelor specii animale, pentru siturile aparținând fazei A a culturii Cucuteni, procentajele diferă de la sit la sit, fiind influențate, cel mai probabil, de condițiile ecologice din zona așezărilor, dar și de strategiile economice adoptate și preferate de diferitele comunități, fiind recunoscut faptul că fiecare grup/ comunitate își dezvoltă propriile tehnici și strategii, care să le ofere avantaje maxime (fapt remarcat și pentru alte regiuni și perioade istorice⁸⁹). De asemenea, se mai pune problema dimensiunii eșantionului de resturi arheozoologice supus analizei, datele variind în funcție de numărul total de resturi identificate (NISP) sau numărul minim de indivizi (MNI) identificați. Pentru speciile de mari dimensiuni, precum vitele, este posibil ca procentajele de NISP să apară ca fiind dominante comparativ cu MNI. Deși MNI ar fi de preferat pentru obținerea unor informații mai potrivite obiectivelor noastre, pe lângă faptul că nu pentru toate siturile avem menționat acest număr, acesta reprezintă totuși un număr minim teoretic de animale, influențat de numeroși factori⁹⁰, astfel, considerăm că procentajele NISP pot fi mai ușor utilizate în comparațiile realizate între situri. Totuși, o serie de observații ce pornesc de la MNI identificat nu pot fi ignorate în cadrul demersului nostru.

Procentaje de peste 50% ale resturilor de bovine sunt întâlnite în numeroase așezări de fază A, precum Cucuteni - *Cetățuie*, Târpești, Poduri, fiecare așezare prezentând însă o serie de particularități care nu pot fi trecute cu vederea.

În așezarea de la Cucuteni - *Cetățuie* analizele arheozoologice au relevat faptul că bovinele dominau în cadrul probelor studiate, cu un procent de 58,6% din NISP pentru faza Cucuteni A (pentru resturile osteologice rezultate din campania 1961)⁹¹. Materialele rezultate din campaniile de cercetări ulterioare (1962-1966) nu au fost analizate separat, pe faze. Tabloul general, pentru toate nivelele existente în așezare, arată, de asemenea, o predominare a resturilor aparținând bovinelor domestice, cu un procent de 50,29% din

⁸⁵ L. Bejenaru, G. Bodi, *Animals in the Economy and Rituals of the Cucuteni Settlement from Poduri - Dealul Ghindaru (Bacău County, Romania)*, în SAA, XX, 2014, p. 97.

⁸⁶ Al. Bolomey, G. El Susi, *The Animal*, în S. Marinescu-Bilcu, Al. Bolomey, *op. cit.*, p. 159.

⁸⁷ S. Haimovici, *Studiul unui bucraniu fragmentar de bour (Bos primigenius) – importanța sa cultică și sistematică*, în *ArhMold*, XXX, 2007, p. 329-331.

⁸⁸ Idem, *Studiul materialului paleofaunistic găsit în groapa nr. 7 din așezarea cucuteniană de la Dumești, județul Vaslui*, în *ActaMM*, IX-XI/1987-1989, 1989, p. 83, 88, nota 2.

⁸⁹ N. Russel, *op. cit.*, 1998, p. 43; K. Oma, *op. cit.*, p. 20, 24.

⁹⁰ K. Oma, *op. cit.*, p. 60.

⁹¹ S. Haimovici, *Studiu preliminar al resturilor de faună descoperite în săpăturile din 1961 în stațiunea neolitică de la Cucuteni - Băiceni*, în *ArhMold*, VI, 1969, p. 318; R. Cavaleriu, L. Bejenaru, *Cercetări arheozoologice privind cultura Cucuteni, faza A*, Iași, 2009, p. 52.

NISP (37,50% ca MNI)⁹². Fără foarte multe detalii, cercetătorii notează vârsta mare de sacrificare a animalelor și presupun utilizarea lor și în alte scopuri⁹³.

Nivelul cucutenian de la Târpești înregistrează un procent de 68,70% de vite domestice. În acest caz, trebuie menționat faptul că animalele domestice domină net eșantioanele analizate, cu un procent de aproape 90% din resturile studiate. Pondere foarte scăzută a animalelor sălbatice este pusă de cercetători pe seama unui proces de uscăciune existent la acel nivel temporal și pe seama depărtării pădurii față de așezare⁹⁴.

În nivelurile A₁ și A₂ de la Poduri bovinele domestice reprezintă 58,13% din NISP (24,04% după MNI), dominând resturile care aparțin scheletului apendicular (67%)⁹⁵, cu observația că predomină indivizii maturi (în special femele)⁹⁶ și că „animalele domestice erau crescute în principal pentru produsele lor secundare și mai puțin pentru consumul carnat, excepție făcând porcul”⁹⁷. Tell-ul de la Poduri, permite și urmărirea în timp a resturilor arheozoologice și a modului în care procentajele pentru diferite specii au variat. Astfel, pentru faza B, a fost observată o creștere a numărului de ovicaprine, fapt explicat printr-o serie de schimbări de ordin ecologic, dar a fost lansată și ipoteza potrivit căreia existența unor practici culturale specifice ar fi putut influența obiceiurile alimentare⁹⁸.

Deși mai reduse procentual, bovinele predomină ca număr de resturi în așezările de la Trușești, Fulgeriș, Drăgușeni sau Scânteia. Pentru o serie de așezări (precum Dumești, Bălțați, Preutești), analizele arheozoologice, efectuate pe un eșantion destul de redus cantitativ, provenind, în unele situații doar dintr-un singur context arheologic, ilustrează, de asemenea, predominarea vitelor, dar și în aceste cazuri o serie de observații merită evidențiate.

La Trușești, este posibil ca analiza materialului arheozoologic să se fi făcut nediferențiat pe faze de evoluție⁹⁹, iar tabloul general ne arată că, deși bovinele domestice

⁹² M. Petrescu-Dîmbovița, M.-C. Văleanu, *op. cit.*, p. 311, 316.

⁹³ *Ibidem*, p. 315.

⁹⁴ O. Necrasov, M. Șirbu, *The Chalcolithic paleofauna from the settlement of Târpești (Precucuteni and Cucuteni A₁-A₂ cultures)*, în S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, 1981, p. 178, 183, tabel 2; R. Cavaleriu, L. Bejenaru, *op. cit.*, p. 56.

⁹⁵ G. Bodi, R. Pîrnău, M. Danu, R. Cavaleriu, *Cercetări interdisciplinare în neo-eneoliticul din nord-estul României*, Iași, 2013, p. 123, 125.

⁹⁶ L. Bejenaru, G. Bodi, S. Stanc, M. Danu, *Middle Holocene Subsistence east of the Romanian Carpathians: Bioarchaeological Data from the Chalcolithic site of Poduri - Dealul Ghindaru*, în *The Holocene*, I-II, 2018, p. 7.

⁹⁷ A. Bălășescu, D. Moise, V. Radu, *Studiu arheozoologic*, în D. Monah *et alii*, *Poduri, com. Poduri, jud. Bacău. Punct: Dealul Ghindaru, CCAR. Campania 2001*, București, 2001, p. 198.

⁹⁸ L. Bejenaru, G. Bodi, *op. cit.*, p. 94-95; L. Bejenaru, G. Bodi, S. Stanc, M. Danu, *op. cit.*, p. 6, 9.

⁹⁹ S. Haimovici, *Caracterizarea arheozoologică a unor resturi animaliere găsite în așezări din neolitic și eneolitic de pe teritoriul estic al României actuale*, în *ArhMold*, XXXII, 2009, p. 322.

numără doar 17,17% din NISP și 18,83% ca MNI, acestea domină în cadrul speciilor de mamifere domestice identificate¹⁰⁰. Totuși, în această stațiune, procentajul resturilor de mamifere domestice este mai scăzut decât cel al animalelor vâdate (situație diametral opusă celeia de la Târpești), cerbul având un număr ridicat de resturi identificate și fiind la același nivel procentual cu vitele domestice ca MNI. De asemenea, a fost observată sacrificarea vitelor tinere sau abia adulte, preponderente fiind femelele¹⁰¹.

Analiza resturilor arheozoologice descoperite în situl de la Fulgeriș a indicat faptul că bovinele domestice predomină ca NISP, cu un procentaj de peste 20%, iar porcinele se situează pe a doua poziție, imediat după bovine¹⁰². În ceea ce privește vârsta de sacrificare, în cazul bovinelor predomină exemplarele adulte și mature (deși procentaje apropiate sunt înregistrate și pentru resturile aparținând indivizilor imaturi), iar în cazul porcinelor domină exemplarele imature¹⁰³.

La Drăgușeni bovinele domestice reprezintă un procent de 35,21% din NISP, situându-se, astfel, pe primul loc în ceea ce privește resturile faunistice identificate. Situația este diferită însă în ceea ce privește numărul minim de indivizi identificați, când raportul se inversează în favoarea porcinelor care întrunesc 34,03% (față de 21,53% bovine)¹⁰⁴. Dacă modul de exploatare al porcinelor ilustrează intenția comunității de la Drăgușeni de a „păstra turma și de a obține o carne de bună calitate” prin sacrificarea indivizilor maturi, după ciclul de reproducere¹⁰⁵, în cazul bovinelor, deși condițiile ecologice ar fi permis creșterea acestora, sacrificarea indivizilor tineri și a celor maturi, capabili de reproducere, indică faptul că această comunitate nu urmărea sporirea numărului de vite sau diferite produse secundare obținute de la acestea¹⁰⁶.

La Scânteia, loturile de resturi arheozoologice analizate arată că, în funcție de numărul de resturi, predomină bovinele, cu procentaje de 40,28%¹⁰⁷ și, respectiv, 44,2%¹⁰⁸, iar în ceea ce privește vârsta de sacrificare, se notează faptul că resturile aparțin,

¹⁰⁰ Idem, *Studiul arheozoologic al materialului din așezarea Cucuteni A de la Trușești - Țuguieța*, în M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *Trușești. Monografie arheologică*, București-Iași, 1999, p. 682; R. Cavaleriu, L. Bejenaru, *op. cit.*, p. 55.

¹⁰¹ S. Haimovici, *op. cit.*, 1999, p. 680.

¹⁰² S. Haimovici, A. Vornicu, *Studiul arheozoologic al resturilor faunistice din situl Fulgeriș – Cucuteni A (comuna Pâncești, jud. Bacău)*, în *Carpica*, XXXIV, 2005, tabel 2, p. 364; L. Bejenaru, S. Stanc, *Arheozoologia neoliticului din estul și sud-estul României*, Iași, 2013, p. 54; L. Bejenaru, L.-E. Istina, *Chalcolithic archaeofauna at Fulgeriș (Bacău County, Romania): a preliminary assessment of resources*, în C.-M. Lazarovici, Al. Berzovan (eds.), *Quaestiones Praehistoricae. Studia in Honorem Professoris Vasile Chirica*, București-Brăila, 2018, p. 256.

¹⁰³ S. Haimovici, A. Vornicu, *op. cit.*, p. 356; L. Bejenaru, L.-E. Istina, *op. cit.*, p. 256.

¹⁰⁴ Al. Bolomey, G. El Susi, *op. cit.*, p. 160-161.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 162-163.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ C. Mantu, M. Știrbu, N. Buzgar, *Considerații privind obiectele de piatră, os și corn de cerb din așezarea cucuteniană de la Scânteia (1985-1990)*, în *ArhMold*, XVIII, 1995, p. 129-131.

¹⁰⁸ M. Șirbu, *Studiul materialului paleofaunistic din așezarea cucuteniană de la Scânteia, jud. Iași*, în

în majoritate, unor indivizi maturi¹⁰⁹. Totuși, pentru unul dintre loturi se pare că porcinele au o frecvență mai mare raportat la numărul de indivizi¹¹⁰, situație similară cu cea subliniată pentru așezarea de la Drăgușeni. De asemenea, a fost determinat faptul că porcinele au o frecvență mai mare față de situația din alte situri cucuteniene¹¹¹.

Analiza materialului arheozoologic de la Dumești ilustrează faptul că bovinele predomină în cadrul lotului analizat, cu observația că resturile aparțineau unor indivizi maturi, presupunându-se astfel, utilizarea bovinelor „cu precădere pentru scopuri utilitare, devenind în mod secundar furnizoare de carne”¹¹². Dacă vitele domestice însumează 47 de resturi (aproximativ 39,5%), aparținând unui număr de cel puțin 5 indivizi, un număr considerabil de resturi din totalul analizat aparțin porcinelor domestice (38 de fragmente – aproximativ 31,93% – provenind de la aproximativ 6 indivizi). Observațiile potrivit cărora s-a preferat sacrificarea animalelor mature indică o anumită selecție a indivizilor¹¹³ și un model relativ similar celui observat în așezarea de la Drăgușeni.

În așezarea de la Bălțați, a fost observată prezența resturilor osteologice aparținând bovinelor, cu un procent de 42,42%, un număr aproximat de 6 indivizi, predominând exemplarele mature sau chiar de vârstă mai înaintată, ceea ce indică faptul că ele erau în mod secundar producătoare de carne¹¹⁴.

Analiza materialului osteologic din stațiunea de fază A de la Preutești a relevat preponderența resturilor aparținând bovinelor domestice care se regăsesc într-un procent de 29,07% (25 de fragmente), iar porcinele se află pe locul al doilea, la o distanță de doar 3,5% (25,58%, 22 de fragmente). Sacrificarea tinerilor și adulților (în detrimentul maturilor sau a exemplarelor cu vârstă înaintată) indică faptul că bovinele erau crescute în principal pentru carne¹¹⁵.

Există totuși și situri arheologice în care procentajul resturilor arheozoologice aparținând vitelor domestice este depășit de cel aparținând porcinelor sau ovicaprinelor. Este vorba despre așezările de la Hoisești, Ruginoasa, Dobrovăț, dar și

ArhMold, XXVII, 2004, p. 301-304.

¹⁰⁹ C. Mantu, M. Știrbu, N. Buzgar, *op. cit.*, p. 129; M. Știrbu, *op. cit.*, p. 302.

¹¹⁰ M. Știrbu, *op. cit.*, p. 302, tabel 1.

¹¹¹ S. Haimovici, *op. cit.*, 2009, p. 311.

¹¹² *Idem*, *op. cit.*, 1989, p. 84-85.

¹¹³ *Ibidem*, p. 85; R. Cavaleriu, L. Bejenaru, *op. cit.*, p. 60; S. Haimovici, *The archaeozoological study of faunal remains identified in the cucutenian settlement of Dumești - Între Pâraie, Vaslui county, Romania*, în A. Comșa (responsable editor), *Facets of the Past. The Challenge of the Balkan Neo-Eneolithic. Proceedings of the international Symposium celebrating the 85th birth anniversary of Eugen Comșa, 6-12 october 2008, Bucharest, Romania*, București, 2013, p. 519, 523-524.

¹¹⁴ S. Haimovici, *Observațiuni cu privire la resturile animaliere descoperite în stațiunea cucuteniană din faza A₄ de la Bălțați (jud. Iași)*, în *CI*, XVI, 1997, p. 32, 34; R. Cavaleriu, L. Bejenaru, *op. cit.*, p. 60-61.

¹¹⁵ S. Haimovici, *Analiza materialului arheozoologic*, în N. Ursulescu, S. Ignătescu, *op. cit.*, p. 102.

Fetești și Costești – ultimele două situri având mai multe niveluri de locuire, pentru care avem în vedere doar resturile atribuite fazei A a culturii Cucuteni.

Astfel, în situl de la Hoisești - *La Pod* s-a observat faptul că predomină resturile de porcine, fapt pus în principal pe seama condițiilor ecologice specifice sitului (lunca inundabilă a Bahluiului care nu oferă condiții prielnice pentru creșterea vitelor)¹¹⁶. Doar 14,26% din totalul resturilor osoase aparțin bovinelor (7,46% din numărul minim de indivizi), cu o predominare a exemplarelor adulte și a resturilor aparținând scheletului apendicular¹¹⁷, care aveau o cantitate mai mare de carne și care indică faptul că acestea ar fi putut fi aduse din exteriorul așezării. Tot scheletul apendicular predomină și în cazul porcinelor și al ovicaprinelor, specii pentru care a fost observată, de asemenea, sacrificarea cu preponderență a animalelor mature. În schimb, în situl de la Hoisești a fost identificat un număr impresionant de protome ce reprezintă bovine. Dacă condițiile ecologice particulare din acest sit nu susțin ideea creșterii intensive a vitelor, prezența protomelor ne trimite cu gândul spre alte concluzii.

Și în așezarea de la Ruginoasa, resturile aparținând bovinelor se află pe o poziție secundară, după porcine, cu un procentaj de 31,68% în funcție de numărul de resturi (30,17% după numărul minim de indivizi). În ceea ce privește vârsta de sacrificare, în cazul bovinelor predomină animalele mature, dar în cazul porcinelor predomină cele tinere, imature¹¹⁸.

În cadrul lotului arheozoologic rezultat în urma unei singure campanii de săpături arheologice în situl de la Dobrovăț, bovinele se situează, ca număr de resturi, pe o poziție secundară față de suine (42,9% față de 44,4%), diferență păstrată și în cazul analizei NMI (35,3% față de 38,2%). De asemenea, cercetătorii menționează existența unor vite de talie mică, iar vârsta de sacrificare (între 2 și 4 ani) ar putea indica creșterea acestor animale în special pentru carne¹¹⁹.

Analizele arheozoologice efectuate pe materialul din faza A a culturii Cucuteni din așezarea de la Fetești, arată faptul că porcinele s-ar afla pe primul loc ca număr de resturi, cu un procent de 25,2%, urmate de ovicaprine (24,2%) și abia pe locul al treilea

¹¹⁶ R. Cavaleriu, L. Bejenaru, G. Bodi, *Archeozoological inventory of the Faunal Remains Discovered in the Chalcolithic Cucuteni A Culture site from Hoisești (Iași County, Romania)*, în *AȘUI, s. Biologie animală*, LII, 2006, p. 270; L. Bejenaru, G. Bodi, S. Stanc, M. Danu, *Middle Holocene Landscape to the east of Carpathians: Bioarchaeological considerations on the Chalcolithic site of Hoisești (Iași County, Romania)*, în *Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences*, 9, 2004, 4, p. 126-127.

¹¹⁷ G. Bodi, R. Pîrnău, M. Danu, R. Cavaleriu, *op. cit.*, p. 82-83.

¹¹⁸ M. Știrbu, *Paleofauna neolitică de la Ruginoasa (jud. Iași) și unele aspecte ale ocupației locuitorilor cucutenieni din această așezare*, în *ArhMold*, XXIX, 2006, p. 255, tabel 1; Eadem, *Paleofauna și unele aspecte ale economiei animale a comunității de la Ruginoasa - Dealul Drăghici*, în C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2012a, p. 371, tabel 1; G. Bodi, R. Pîrnău, M. Danu, R. Cavaleriu, *op. cit.*, p. 112-113.

¹¹⁹ C. Oprean, *Studiu arheozoologic privind așezarea Cucuteni A₃ de la Dobrovăț - Pădurea Buda (jud. Iași). Campania 2019*, în *CI, XXXIX*, 2020, p. 72, 77, tabel 1.

se află bovinele, cu un procent de 23,3%. Totuși, cercetătorii notează faptul că proporțiile aproximativ egale dintre cele trei specii s-ar putea datora și dimensiunii reduse a eșantionului analizat¹²⁰.

Pentru nivelul Cucuteni A de la Costești a fost remarcată ponderea scăzută a bovinelor, (care reprezintă aproximativ 21% ca număr de resturi și 11,5% ca număr de indivizi), această specie situându-se după ovicaprine (37,5% ca număr de resturi și 23,07% ca număr de indivizi) și chiar după porcine ca număr de indivizi (aproximativ 15,38%)¹²¹. Vârsta de sacrificare a bovinelor (numeroase exemplare fiind imature) sugerează utilizarea acestei specii mai mult ca sursă de hrană. Situația se schimbă în nivelul A-B₂/ B₁, când a fost observat un procent mai mare de bovine domestice față de primul nivel și, de asemenea, și o rată mai mare de sacrificare a bovinelor mature, fapt ce ar indica utilizarea bovinelor pentru obținerea unor produse secundare¹²². Dar, ca și în cazul așezării de la Poduri, nu este exclus ca aceste obiceiuri alimentare diferite să semnifice și schimbări la nivelul practicilor culturale.

În ceea ce privește resturile atribuite exemplarelor de *Bos primigenius*, specia bovinelor sălbatice, acestea nu sunt foarte numeroase în nici o așezare de fază A. Procentele variază ca număr de resturi de la 0,38% la Drăgușeni la aproape 3,30% la Trușești. Procentajul mai ridicat întâlnit în așezarea de la Trușești ar putea fi pus pe seama importanței ridicate pe care vânătoarea o avea, dar, foarte probabil, acest procent este influențat și de faptul că analiza resturilor faunistice nu a fost făcută pe faze de evoluție. Și pentru arealul estic al civilizației Cucuteni-Tripolie se înregistrează o pondere redusă a resturilor aparținând speciei *Bos primigenius*, în medie de doar 1,62%¹²³.

Pentru zone în care viețuirea acestei specii era prielnică¹²⁴, prezența relativ redusă a resturilor de *Bos primigenius* necesită căutarea unor explicații mai nuanțate. O posibilă explicație ar putea fi dificultatea efectuării diferențierii dintre resturile osoase ale vitelor domestice și ale celor sălbatice (mai ales între cele aparținând femelelor bour și taurilor domestici), astfel încât nu este exclusă posibilitatea ca datele să fie subestimate¹²⁵.

¹²⁰ R. Cavaleriu, L. Bejenaru, *Archaeozoological note concerning the archaeological complex from Fetești, Suceava County*, în AȘUI, s. *Biologie animală*, LIII, 2007, p. 304; Idem, *op. cit.*, 2009, p. 103-104.

¹²¹ Procentele au fost stabilite în funcție de **numărul total al mamiferelor identificate specific**, după D. Boghian, S.-C. Enea, S. Ignătescu, L. Bejenaru, S.-M. Stanc, *Comunitățile cucuteniene din zona Târgu Frumos. Cercetări interdisciplinare în siturile Costești și Giurgești*, Iași, 2014, p. 104, tabel 10, p. 107.

¹²² D. Boghian, S.-C. Enea, S. Ignătescu, L. Bejenaru, S.-M. Stanc, *op. cit.*, p. 113.

¹²³ O. V. Markova, *Archaeozoological Research on the Trypillian Culture*, în Krzysztof Ciuk (contributing editor), *Mysteries of Ancient Ukraine. The Remarkable Trypillian culture (5400-2700 BC)*, Royal Ontario Museum, Toronto, 2008, p. 79-80.

¹²⁴ R.-G. Furnică, *Reconstituirea paleomediului comunităților cucuteniene din Câmpia Moldovei, pe baza datelor arheozoologice*, în *Carpica*, XLI, 2012, p. 375, 379, 383, 385.

¹²⁵ L. Bejenaru et alii, *Holocene subfossil records of the auroch (Bos primigenius) in Romania*, în *The*

*

O privire generală, din care excludem particularitățile fiecărui sit, ne arată că în siturile din prima fază de evoluție a civilizației Cucuteni-Tripolie predomină materialele osteologice atribuite animalelor domestice¹²⁶, iar ca număr de resturi a fost remarcată preponderența bovinelor domestice, cu o medie ce depășește 50%¹²⁷. Totuși, datele care individualizează fiecare așezare sunt cele care ne-ar putea oferi informații privitoare la strategiile variate adoptate de diferitele comunități Cucuteni. Informațiile referitoare la vârsta de sacrificare a animalelor, împărțirea pe sexe și prezența sau absența anumitor resturi scheletice¹²⁸ sunt elemente-cheie atât pentru studierea importanței economice a vitelor, cât și pentru o analiză mai detaliată cu privire la relația dintre oameni și aceste animale. Din păcate, nu pentru toate siturile analizate avem menționate astfel de date, dar, pe baza informațiilor disponibile, putem încerca conturarea unor „modele”.

În ceea ce privește **vârsta de sacrificare** a acestor animale, pentru o serie de situri aparținând primei faze de evoluție a civilizației Cucuteni-Tripolie a fost observată preferința pentru sacrificarea bovinelor tinere sau imature (precum la Trușești, Preutești, Costești, Drăgușeni), fapt pus pe seama utilizării acestor animale în primul rând pentru carne.

Pentru alte așezări, precum Cucuteni, Poduri, Dumești, Scânteia, Bălțați sau Ruginoasa, este notat faptul că predomină resturile aparținând unor animale mature sau cu o vârstă destul de ridicată. Acest aspect a fost legat de faptul că bovinele nu erau văzute doar ca sursă de hrană, ele fiind folosite și în alte scopuri, utilizarea lor ca sursă de tracțiune sau pentru produsele secundare fiind recunoscută și subliniată într-o serie de studii¹²⁹. Vitele puteau fi astfel văzute/ percepute ca „bogăție”, având o anumită valoare dincolo de contribuția cărnii în cadrul dietei. De asemenea, a fost subliniat faptul că, în cadrul acelor societăți în care vitele sunt considerate „avere”, ele dețin și o importanță simbolică crescută¹³⁰.

Plecând de la ideea de „bogăție/ avere” și urmărind exemplele etnografice, în literatura de specialitate se subliniază faptul că, pentru orice comunitate, creșterea turmei era un deziderat. Astfel, strategia adoptată de unele comunități era aceea de a vinde animalele neproductive (pe cele sterile, bătrâne sau masculii în exces). Trebuie notat și faptul că cei mai valoroși din punct de vedere economic erau masculii maturi (fapt valabil și pentru comunitățile de astăzi de crescători de vite). Această strategie putea fi mai ușor aplicată în cazul comunităților care aveau turme de dimensiuni mai mari. Comunitățile/

Holocene, 23, 2012, 4, p. 608, 612.

¹²⁶ L. Bejenaru, S. Stanc, *op. cit.*, p. 89.

¹²⁷ R. Cavaleriu, L. Bejenaru, *op. cit.*, 2009, p. 136.

¹²⁸ K. Oma, *op. cit.*, p. 22-23.

¹²⁹ S. Țurcanu, L. Bejenaru, *op. cit.*, p. 202.

¹³⁰ N. Russel, *op. cit.*, 1998, p. 50.

grupurile în care turmele sunt mai mici sunt adesea nevoite să vândă/ sacrifice vitele tinere, apte de reproducere, și astfel se reduce productivitatea turmei, ajungându-se la diminuarea acesteia. Astfel, se consideră că masculii tineri se găsesc în special în turmele de mari dimensiuni, iar rata de sacrificare a vacilor din turmă (prin abataj, vânzare sau dar) este mult mai adesea întâlnită în turmele de mici dimensiuni¹³¹.

Pentru comunitățile în care produsele secundare obținute erau importante, un alt aspect trebuie, de asemenea, adus în discuție: grija pe care comunitățile o purtau acestor animale în anumite perioade, precum în anotimpul rece, ar putea fi interpretată în termenii unei relații mai apropiate între oameni și vite¹³².

Un alt aspect relevant este marcat de **predominarea anumitor resturi scheletice** în cadrul anumitor așezări. Elementele scheletale păstrate pot indica dacă animalele au fost sacrificate în afara așezării sau în cadrul ei și dacă carcasa a fost utilizată la maximum¹³³. Observația potrivit căreia într-o serie de așezări (Hoisești, Poduri) predomină resturile osoase aparținând scheletului apendicular reprezintă, așa cum am menționat anterior, un indiciu pentru ipoteza potrivit căreia sacrificarea animalelor ar fi fost făcută undeva în afara așezării și apoi au fost aduse în cadrul comunității doar bucățile cu o cantitate mare de carne în vederea consumului. Această constatare poate indica și faptul că vitele domestice erau crescute în afara așezării. Ideea pare a fi susținută și de studiile recente care investighează originea raselor de vite moderne cu ajutorul analizelor ADN și care au pus în evidență, încă de la nivelul neoliticului, existența împerecherilor încrucișate între *Bos taurus* și *Bos primigenius* pe întreg teritoriul Europei¹³⁴. De asemenea, studiile efectuate asupra raselor primitive actuale ne arată că acestea sunt mai rezistente decât rasele comerciale și suportă mai bine condiții de mediu adverse, cu hrană de mai slabă calitate, necesitând intervenție umană minimă. De asemenea, au un temperament dificil, productivitate scăzută față de rasele actuale și sunt potrivite pentru practicarea unei agriculturi de subzistență în management extensiv (pășunare în stare de libertate sau semi-libertate)¹³⁵. În afară de observațiile efectuate

¹³¹ *Ibidem*, p. 43.

¹³² K. Oma, *op. cit.*, p. 31.

¹³³ *Ibidem*, p. 61.

¹³⁴ M. Hemme Bro-Jørgensen et alii, *Ancient DNA analysis of Scandinavian medieval drinking horns and the horn of the last aurochs bull*, în *Journal of Archaeological Science*, 99, 2018, p. 47-54; M. Upadhyay et alii, *Genetic origin, admixture and population history of aurochs (Bos primigenius) and primitive European cattle*, în *Heredity*, 118, 2017, p. 169-176; P. Hristov et alii, *An independent event of Neolithic cattle domestication on the South-eastern Balkans: evidence from prehistoric aurochs and cattle populations*, în *Mitochondrial DNA Part A*, 28, 2017, 3, p. 383-391; M. Felius et alii, *On the History of Cattle Genetic Resources*, în *Diversity*, 6, 2014, 4, p. 705-750.

¹³⁵ A. C. Grădinaru et alii, *Milk Protein Polymorphism Characterization: a Modern Tool for Sustainable Conservation of Endangered Romanian Cattle Breeds in the Context of Traditional Breeding*, în *Sustainability*, 10, 2018, 2, p. 534; M. I. Soysal, S. Kök, *The last survivors of Grey cattle resisting extinction. A case study of characteristics and sustainability of traditional systems of native Grey cattle breeds*, în A. Olaiola, J. P. Boutonnet,

asupra raselor primitive actuale, mobilitatea în peisaj a vitelor este susținută și de date arheologice provenite din Neoliticul Greciei¹³⁶.

La modul general, toate aceste observații legate de strategiile de exploatare a vitelor în prima fază a civilizației Cucuteni-Tripolie ar putea constitui indicii¹³⁷ privitoare la rolul deținut de aceste animale în cadrul diferitelor comunități, care depășeau funcția de sursă de hrană și forță de muncă, fiind, foarte probabil, percepute și ca „bogăție”. Mai departe, o serie de observații ar putea deschide și calea unei analize mai profunde a relației stabilite între oameni și aceste animale.

O problemă specială este ridicată de resturile arheozoologice aparținând bovinelor sălbatice. Deși resturile de bovine domestice (*Bos taurus*) predomină în cadrul resturilor osteologice, cele de bovină sălbatică (*Bos primigenius*), chiar dacă apar în aproape toate eșantioanele arheozoologice, sunt mult reduse numeric. Întrebarea care se ridică în mod natural este de ce în arealul civilizației Cucuteni-Tripolie, într-o zonă în care aceste exemplare erau prezente, nu erau vâdate mai multe vite sălbatice? Situații similare sunt atestate și pentru alte zone și culturi, cum ar fi Vinča. Studiarea eșantioanelor din situri aparținând acestei culturi a relevat faptul că resturile aparțin fie unor indivizi foarte tineri, fie unor indivizi bătrâni, fapt atribuit unei vânători de conjunctură a acestei specii și nu unei urmăriri intenționate a acestui tip de vânat¹³⁸.

Interpretare și discuții

În cadrul acestui material am încercat, pe baza datelor oferite de literatura de specialitate, să conturăm relațiile dintre comunitățile Cucuteni și vite. Aceste legături pot fi analizate pe mai multe paliere: economic, simbolic/ religios și chiar social, toate cu o strânsă interdependență.

Cu siguranță, vitele au avut un rol însemnat în dieta cotidiană a comunităților cucuteniene, fapt dovedit de resturile menajere în care resturile osoase aparținând bovinelor predomină, dar acestea au fost investite și cu virtuți simbolice, constituind elemente importante nu doar pentru „trup”, ci și pentru „suflet”¹³⁹, iar numeroasele reprezentări de bovine ne demonstrează acest lucru. Pentru alte medii culturale a fost emisă ipoteza potrivit căreia „cel mai important animal din punct de vedere economic nu este neapărat și cel mai semnificativ în cadrul ritualurilor”¹⁴⁰. Aceasta ipoteză este

A. Bernués (eds.), *Mediterranean livestock production: uncertainties and opportunities*, Zaragoza, 2008, p. 55-63; M. Upadhyay et alii, *op. cit.*, p. 169-176; M. Felius et alii, *op. cit.*, p. 705-750.

¹³⁶ P. Vaiglova et alii, *Of cattle and feasts: Multi-isotope investigation of animal husbandry and communal feasting at Neolithic Makriyalos, northern Greece*, în *PLoS ONE*, 13, 2018, 6.

¹³⁷ N. Russel, *op. cit.*, 1998, p. 49-50.

¹³⁸ D. C. Orton, *op. cit.*, 301.

¹³⁹ K. Oma, *op. cit.*, p. 36.

¹⁴⁰ S. Vitezović, *op. cit.*, p. 8.

susținută și pentru mediul cucutenian, dacă luăm în considerare faptul că, în unele situri resturile de cerb predomină în cadrul probelor arheozoologice ale animalelor sălbatice (câteodată el trece, ca număr de resturi, chiar înaintea bovinelor domestice – precum la Trușești), dar, în schimb, acesta apare foarte rar în repertoriul motivelor decorative sau în cel al statuțelor zoomorfe. De asemenea, deși resturile arheozoologice de porcine, predomină în unele așezări, aceste animale nu sunt la fel de bine ilustrate la nivelul reprezentărilor zoomorfe.

Situația specială a vitelor s-ar putea datora unei relații mai apropiate dintre oameni și vite. Cu mare probabilitate, vitele dețineau și o importanță socială.

Pentru a obține o privire asupra posibilei existențe a unei legături – și, eventual, a motivațiilor acesteia – între vite și reprezentările acestora, am hotărât să încercăm o abordare integrată din perspectivă statistică. Datorită caracteristicilor setului de date utilizat (Tabel 1), metoda aleasă este constituită de *analiza factorială a seturilor de date mixte*¹⁴¹. În urma aplicării acestei proceduri au rezultat cinci dimensiuni principale care explică un total de 83,8% din variația observabilă a datelor, cu primele două dimensiuni, pe care le vom discuta pe larg, cu o putere de explicație cumulată de 48,2% (Tabel 2)¹⁴². Din Graficul 1 observăm că cea mai mare importanță pentru definirea dimensiunii 1 este deținută de variabilele care conțin informațiile referitoare la numărul resturilor scheletice provenind de la *Bos taurus*, *Sus scrofa ferus*, *Bos primigenius* și *Cervus elaphus*, precum și cele referitoare la specia predominantă reprezentată în cadrul statuțelor, dar și la prezența sau absența sceptorilor. Graficul 2 ne indică faptul că a doua dimensiune este definită de variabilele care conțin frecvența resturilor scheletice pentru *Capreolus capreolus*, dar și informațiile referitoare la statuete și protome în altorelief. Prin analiza Graficului 3 observăm că, din punct de vedere economic, putem să împărțim așezările cucuteniene analizate în două grupe de-a lungul dimensiunii 1: în jumătatea dreaptă a graficului se situează siturile pentru care bovinele joacă un rol principal, cu suinele în plan secund, în timp ce în jumătatea stângă principala resursă de proteină animală este constituită de speciile vâdate în combinație cu ovicaprinele. Prin coroborarea acestor date cu cele prezente în Graficul 4, se poate constata că așezările cu o economie orientată spre creșterea vitelor sunt caracterizate de prezența preponderentă a statuțelor care înfățișează vite, precum și de absența sceptorilor, a vaselor de tip *rhyton* și a protomelor în altorelief. În schimb, în așezările în care vânătoarea joacă un rol

¹⁴¹ J. Pagès, *Multiple Factor Analysis by Example Using R*, Boca Raton – London – New York, 2015, p. 67-78; B. G. Tabachnick, L. S. Fidell, *Using Multivariate Statistics*, 2013, Boston, p. 612-680.

¹⁴² Analiză realizată în R: R Core Team, *R: A language and environment for statistical computing*, Vienna, 2020, Austria. URL, <https://www.R-project.org/>; A. Kassambara, F. Mundt, *factoextra: Extract and Visualize the Results of Multivariate Data Analyses*, R package version 1.0.7, 2020, <https://CRAN.R-project.org/package=factoextra>; S. Le, J. Josse, F. Husson, *FactoMineR: An R Package for Multivariate Analysis*, în *Journal of Statistical Software*, 25, 2008, 1, p. 1-18.

important, statuetele reprezintă în special ovicaprine și întâlnim și sceptre, vase de tip *rhyton* și protome în altorelief.

Pornind de la rezultatele analizei datelor prezentate în acest articol și de la premisa că diversele reprezentări de bovine, sau prezența resturilor de bovine în contexte considerate rituale, ar putea semnifica materializări ale relației dintre oameni și aceste animale¹⁴³, putem propune o interpretare pe paliere a diferitelor modalități de reprezentare a bovinelor.

Din Graficele 3 și 4 observăm că există o legătură de corelație directă între cele două mari modele economice și speciile reprezentate cu ajutorul statuetelor care ne permite să avansăm ipoteza utilizării acestor categorii de artefacte în principal ca sisteme mnemonice de păstrare în spațiul domestic, și în atenția cotidiană, a turmelor pășunate în afara așezării.

Al doilea palier de interpretare ne este oferit de corelația invers proporțională existentă între prezența vaselor de tip *rhyton*, a sceptrelor și protomelor în altorelief față de sistemele economice definite. Prin corelarea acestei observații cu rolul social pe care vitele îl joacă în viața comunităților caracterizate de sisteme economice pre-industriale¹⁴⁴, în special prin rolul central pe care acestea îl jucau în organizare unor ospete comunitare¹⁴⁵, putem presupune că aceste categorii de artefacte urmăreau crearea unui semn social capabil să compenseze eventuala insuficiență a unei resurse principale privite ca semn al bunăstării. Pornind de la această ultimă ipoteză, putem de asemenea presupune că, alături de reprezentările stilizate, toate aceste modalități de figurare a vitelor sunt încărcate și de o potențială capacitate de acțiune transformatoare asupra realității, capabile de a interacționa în manieră mutuală cu intenționalitatea ființei umane care le abordează¹⁴⁶. Putem, astfel, accepta interpretările existente privitoare la încărcătura de simbolism magic și religios pe care aceste categorii de artefacte o poartă, cu remarcarea faptului că acestea își găsesc rădăcinile într-o abordare a înțelegerii lumii specifică Europei moderne, experiență ontologică și fenomenologică care nu a fost neapărat împărtășită și de comunitățile preistorice.

În concluzie, viața de zi cu zi a comunităților Cucuteni a fost puternic influențată de prezența vitelor, sălbatice și domestice, ele fiind incluse/ integrate în toate palierele

¹⁴³ K. Oma, *op. cit.*, p. 178.

¹⁴⁴ A. Barnard, *op. cit.*; N. Gill, *op. cit.*; N. Russel, *op. cit.*, 1998, p. 49-50; P. Schuster Keswani, *op. cit.*; A. Marciniak, *op. cit.*; S. Vitezović, *op. cit.*

¹⁴⁵ P. Halstead, *Farming and feasting in the Neolithic of Greece: the ecological context of fighting with food*, în *Documenta Praehistorica*, XXXI, 2004, p. 151-161; M. Pappa et alii, *Evidence for Large-scale Feasting at Late Neolithic Makriyalos, N Greece*, în P. Halstead, J. C. Barret (eds.), *Food, Cuisine and Society in Prehistoric Greece*, 2004, Oxford, p. 16-44; P. Vaiglova et alii, *op. cit.*

¹⁴⁶ E. Viveiros de Castro, *Exchanging Perspectives: The Transformation of Objects into Subjects in Amerindian Ontologies*, în *Common Knowledge*, 25, 2019, 1-3, p. 21-42.

vieții cotidiene, jucând astfel un rol major în imaginarul acestor comunități. Totuși, relația dintre oameni și aceste animale a fost cu siguranță mult mai nuanțată decât expunerile realizate până în momentul de față, astfel încât, continuarea acestui tip abordare integrată a ecofactelor și artefactelor rezultate în urma cercetărilor arheologice poate aduce perspective noi asupra modului de percepere și abordare a lumii cucuteniene.

CATTLE IN THE LIFE OF COMMUNITIES FROM THE FIRST PHASE
OF THE CUCUTENI-TRYPILLIA CIVILIZATION:
BETWEEN ECONOMIC AND SYMBOLIC

(Abstract)

The article analyzes the link between cattle and the human communities from the first phase of evolution of the Cucuteni-Trypillia civilization, in an attempt to establish the role and place of these animals in the economic life and in the imaginary of the Eneolithic world. These links were pursued on two levels. On the one hand, we reviewed the types of representations of this animal as well as the main directions for their interpretation. On the other hand, we took into consideration the archaeozoological data. The corroboration of these two information sets allowed us a more profound understanding of these animals' importance for the Cucuteni-Trypillia world, and also a thorough interpretation of the different ways to represent cattle.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1. Zoomorphic vessels and Rython type vessels: 1. Ariușd (after S. J. Sztáncuj, *op. cit.*, 2015, pl. CCXXXV/7); 2. Poduri (after D. Monah *et alii*, *op. cit.*, 1983, pl. IV/3); 3. Trușești (after M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, 1999, fig. 384/1); 4. Scânteia (after V. Chirica, C.-M. Mantu, S. Țurcanu, *op. cit.*, 1999, nr. cat. 249); 5. Izvoare (after S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, 1990, fig. 12/3) (different scales).
- Fig. 2. Clay „Scepters”: 1-3. Drăgușeni (after S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey, *op. cit.*, 2000, fig. 174/1, 3); 4-6. Trușești (4, 6: after M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, 1999, pl. 383/3, 4; 5: after C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, S. Țurcanu, *Cucuteni. A Great Civilization of the Prehistoric World*, Iași, 2009, p. 182, nr. cat. 123); 7. Ariușd (after S. J. Sztáncuj, *op. cit.*, 2015, pl. CCXXXV/6) (different scales).

- Fig. 3. Zoomorphic statuettes: 1. Hăbășești (after Vl. Dumitrescu *et alii*, *op. cit.*, 1954, p. 425, fig. 38/12); 2. Drăgușeni (after S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey, *op. cit.*, 2000, pl. 176/13); 3. Scânteia (after C.-M. Mantu, *op. cit.*, 1994, fig. 2/9); 4. Ruginoasa (after C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2012b, fig. 52/1); 5. Poienești (after C.-M. Lazarovici, M. Babeș, *op. cit.*, 2015, fig. II.175/9); 6. Trușești (after M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, 1999, fig. 374/8) (different scales).
- Fig. 4. Zoomorphic protomas: 1. Drăgușeni (after S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey, *op. cit.*, 2000, pl. 177/1); 2-3. Trușești (after M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, 1999, fig. 293/ 1; fig. 290/1); 4. Scânteia (after L. Stratulat *et alii*, *Cultura Cucuteni. Valori regăsite ale Preistoriei Europene. Catalog de expoziție*, Iași, 2013, p. 183, nr. cat. 79); 5. Poienești (after C.-M. Lazarovici, M. Babeș, *op. cit.*, 2015, fig. II.54); 6-8. Hoisești (after G. Bodi, *op. cit.*, 2010, pl. 60/4, 62/1, 64/3) (different scales).
- Fig. 5. Stylized representations: 1-4. Hăbășești (after Vl. Dumitrescu *et alii*, *op. cit.*, 1954, pl. CXI/38, CXII/8, 20, 41); 5-6 Ruginoasa (5. after C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2012b, fig. 22/2; 6. after V. Chirica, M.-C. Văleanu, *op. cit.*, p. 138, fig. 67); Frumușica (after C. Matasă, *op. cit.*, 1946, pl. III/1a) (different scales).
- Graphic 1. The importance of the variables' contributions to the first dimension of analysis.
- Graphic 2. The importance of the variables' contributions to the second dimension of analysis.
- Graphic 3. The distribution of the quantitative variables against the first two dimensions.
- Graphic 4. The distribution of the qualitative variables against the first two dimensions.
- Graphic 5. The distribution of the sites against the first two dimensions.
- Table 1. Raw data used for the mixed factorial analysis.
- Table 2. The proportion of variance explained by each dimension established by the mixed factorial analysis.

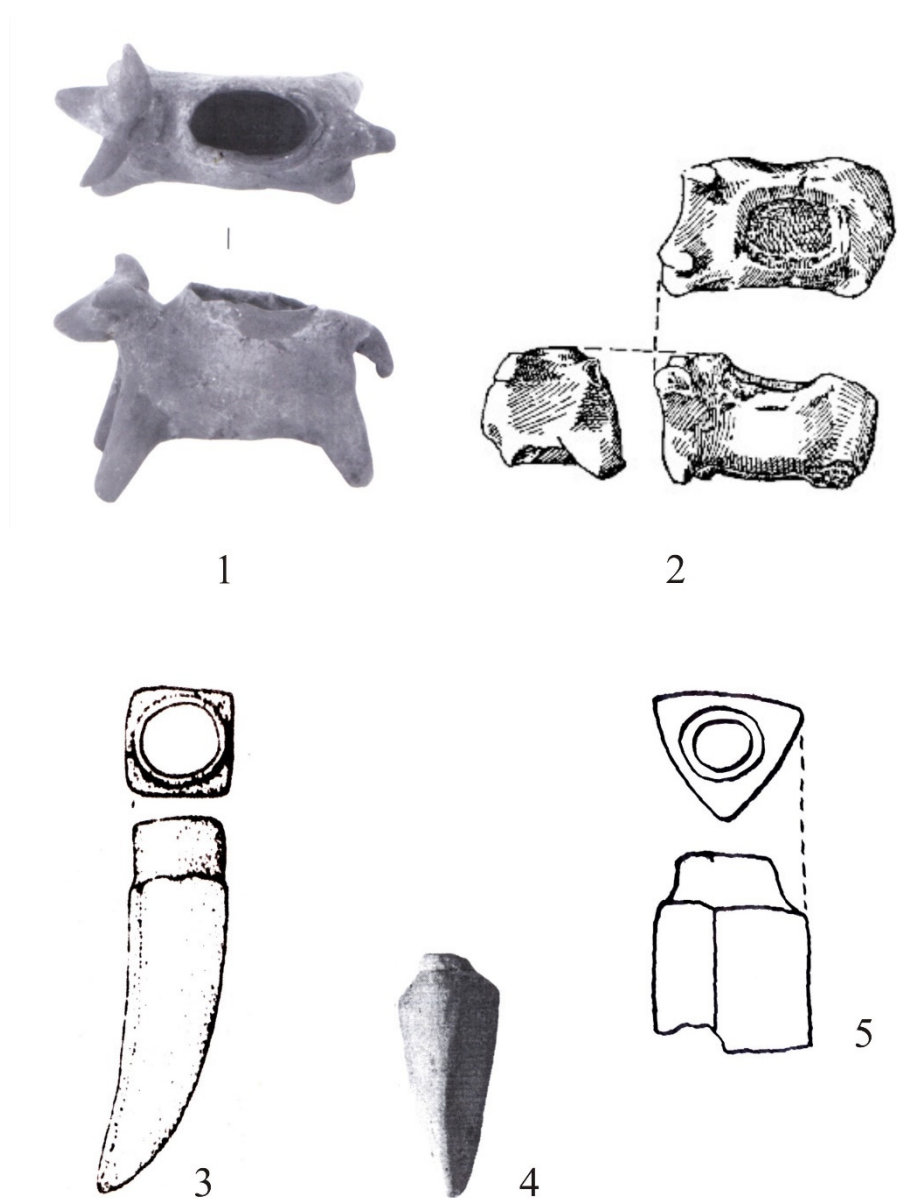

Fig. 1. Vase zoomorfe și vase de tip *rhyton*: 1. Ariușd (după S. J. Sztáncsu, *op. cit.*, 2015, pl. CCXXXV/7); 2. Poduri (după D. Monah *et alii*, *op. cit.*, 1983, pl. IV/3); 3. Trușești (după M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, 1999, fig. 384/1); 4. Scânteia (după V. Chirica, C.-M. Mantu, S. Țurcanu, *op. cit.*, 1999, nr. cat. 249); 5. Izvoare (după S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, 1990, fig. 12/3) (scări diverse)

Fig. 2. „Sceptre” de lut: 1-3. Drăgușeni (după S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey, *op. cit.*, 2000, fig. 174/1, 3); 4-6. Trușești (4, 6: după M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, 1999, pl. 383/3, 4; 5: după C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, S. Țurcanu, *Cucuteni. A Great Civilization of the Prehistoric World*, Iași, 2009, p. 182, nr. cat. 123); 7. Ariușd (după S. J. Sztáncsuji, *op. cit.*, 2015, pl. CCXXXV/6) (scări diverse)

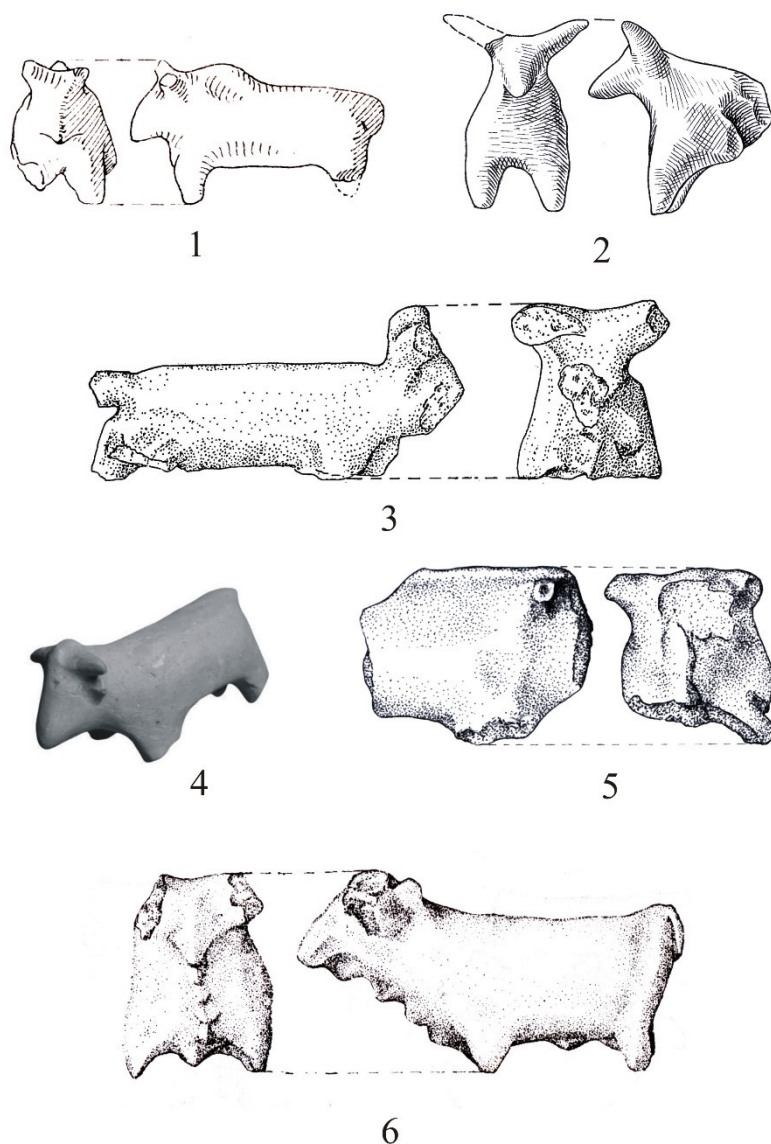

Fig. 3. Statuete: 1. Hăbășești (după Vl. Dumitrescu *et alii*, *op. cit.*, 1954, p. 425, fig. 38/12); 2. Drăgușeni (după S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey, *op. cit.*, 2000, pl. 176/13); 3. Scânteia (după C.-M. Mantu, *op. cit.*, 1994, fig. 2/9); 4. Ruginoasa (după C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2012b, fig. 52/1); 5. Poienești (după C.-M. Lazarovici, M. Babeș, *op. cit.*, 2015, fig. II.175/9); 6. Trușești (după M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, 1999, fig. 374/8) (scări diverse)

Fig. 4. Protome: 1. Drăgușeni (după S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey, *op. cit.*, 2000, pl. 177/1); 2-3. Trușești (după M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *op. cit.*, 1999, fig. 293/1; fig. 290/1); 4. Scânteia (după L. Stratulat et alii, *Cultura Cucuteni. Valori regăsite ale Preistoriei Europene. Catalog de expoziție*, Iași, 2013, p. 183, nr. cat. 79); 5. Poienești (după C.-M. Lazarovici, M. Babeș, *op. cit.*, 2015, fig. II.54); 6-8. Hoiești (după G. Bodi, *op. cit.*, 2010, pl. 60/4, 62/1, 64/3) (scări diverse)

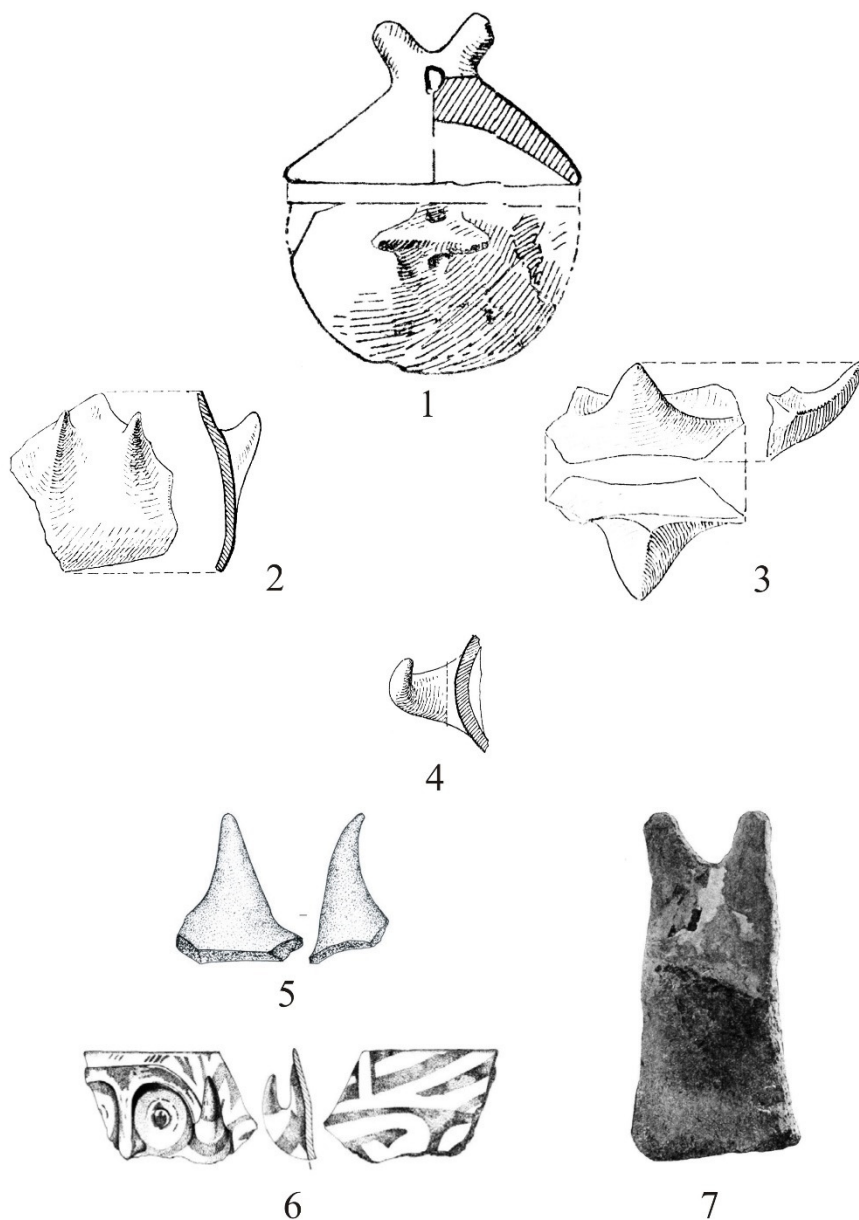
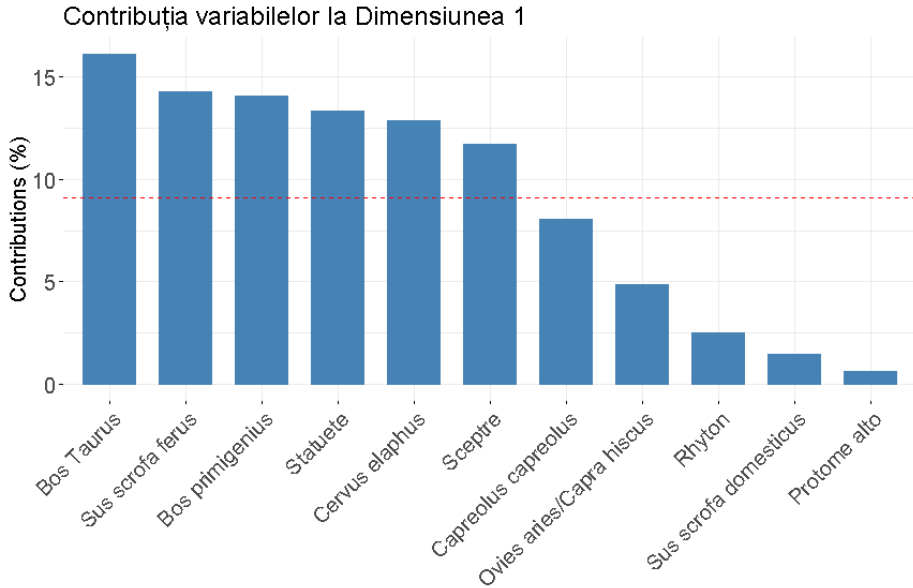
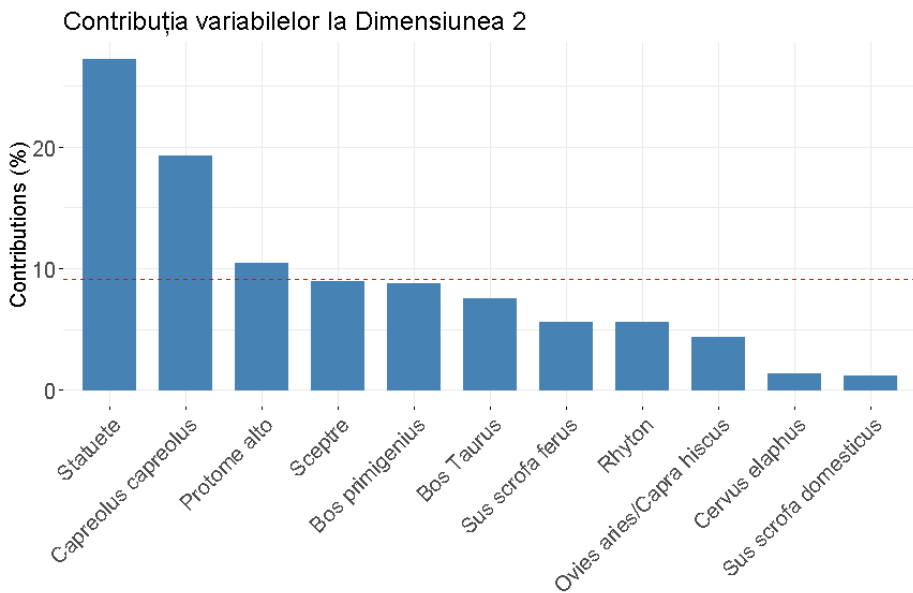

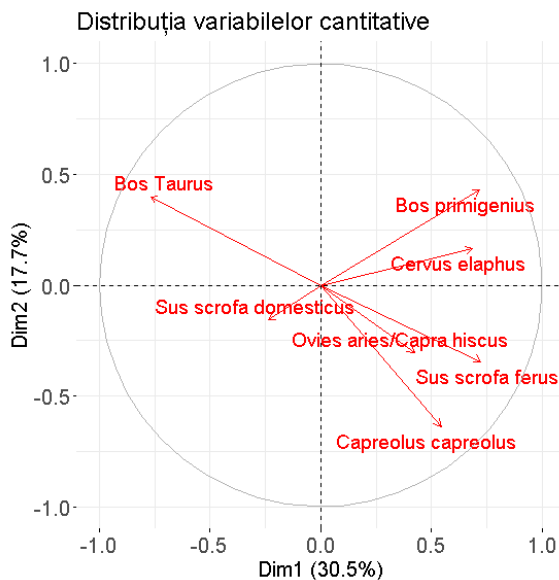
Fig. 5. Reprezentări stilizate: 1-4. Hăbășești (după Vl. Dumitrescu *et alii*, *op. cit.*, 1954, pl. CXI/38, CXII/8, 20, 41); 5-6 Ruginoasa (5. după C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 2012b, fig. 22/2; 6. după V. Chirica, M.-C. Văleanu, *op. cit.*, p. 138, fig. 67); 7. Frumușica (după C. Matasă, *op. cit.*, 1946, pl. III/1a) (scări diverse)

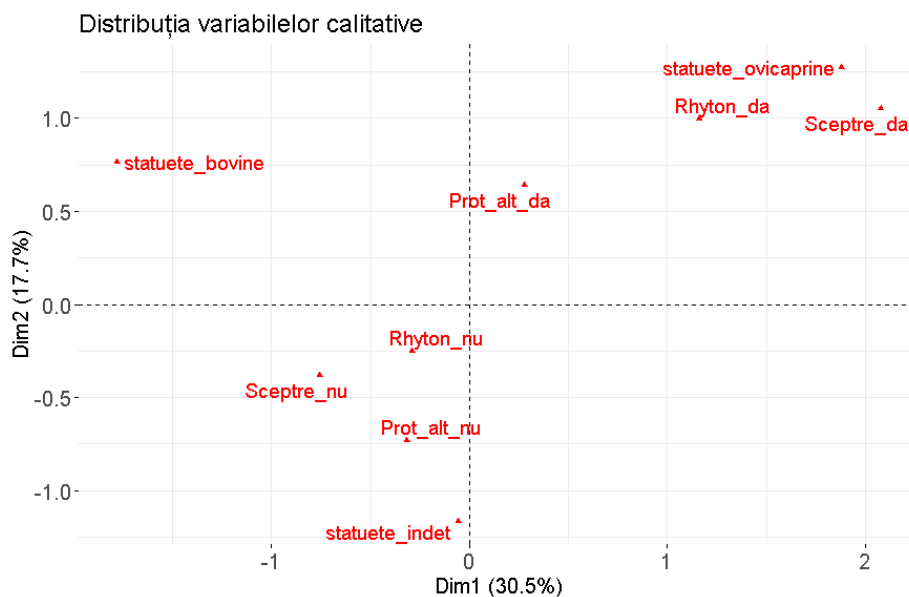
Grafic 1. Importanța contribuției variabilelor analizate la definirea dimensiunii 1 de analiză

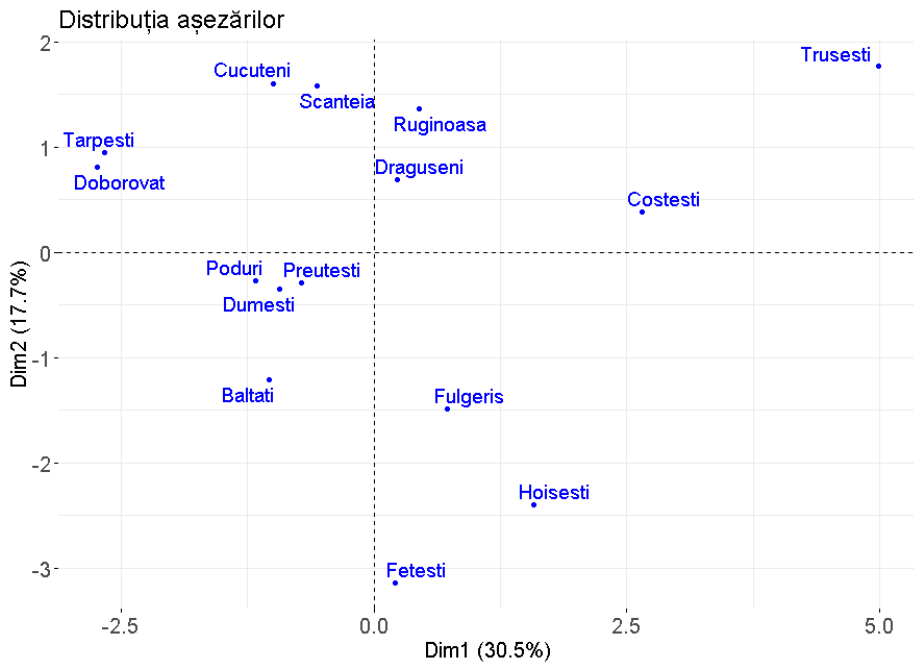
Grafic 2. Importanța contribuției variabilelor analizate la definirea dimensiunii 2 de analiză

Grafic 3. Distribuția variabilelor cantitative în funcție de cele două dimensiuni de analiză

Grafic 4. Distribuția variabilelor calitative în funcție de cele două dimensiuni de analiză

Grafic 5. Distribuția așezărilor în funcție de cele două dimensiuni de analiză

Sit	Procentajele resturilor arheozoologice							Rhyton	Sceptre	Statuete	Protome altorelief
	<i>Bos Taurus</i>	<i>Ovis aries/ Capra hircus</i>	<i>Sus scrofa domesticus</i>	<i>Bos primigenius</i>	<i>Cervus elaphus</i>	<i>Capreolus capreolus</i>	<i>Sus scrofa ferus</i>				
Târpești	68,70	4,91	14,66	0,73	5,78	2,25	0,73	Rhyton_nu	Sceptre_nu	bovine	Prot_alt_nu
Cucuteni	58,59	12,74	3,82	1,27	13,38	0,64	7,01	Rhyton_nu	Sceptre_nu	bovine	Prot_alt_da
Poduri	58,13	15,92	10,40	1,32	5,21	1,63	4,08	Rhyton_nu	Sceptre_nu	indet	Prot_alt_nu
Scânteia	42,99	17,88	31,71	0,57	3,13	0,52	1,89	Rhyton_da	Sceptre_nu	ovicaprine	Prot_alt_da
Bălțați	42,42	13,13	24,24	0,00	9,09	2,02	8,08	Rhyton_nu	Sceptre_nu	indet	Prot_alt_nu
Dumești	39,50	15,97	31,93	0,84	3,36	1,68	2,52	Rhyton_da	Sceptre_nu	indet	Prot_alt_nu
Drăgușeni	35,21	6,30	8,51	0,38	12,89	1,48	6,06	Rhyton_nu	Sceptre_da	indet	Prot_alt_da
Ruginoasa	31,68	12,06	37,84	0,54	7,61	1,03	6,21	Rhyton_nu	Sceptre_da	ovicaprine	Prot_alt_da
Preutești	29,07	16,28	25,58	0,00	12,80	5,81	2,33	Rhyton_nu	Sceptre_nu	bovine	Prot_alt_da
Fulgeriș	24,07	18,51	21,17	0,78	21,47	4,47	5,86	Rhyton_nu	Sceptre_nu	indet	Prot_alt_nu
Fetești	23,30	24,27	25,24	0,00	1,94	8,74	9,70	Rhyton_nu	Sceptre_nu	indet	Prot_alt_nu
Costești	20,98	37,50	15,62	2,23	11,16	2,67	6,69	Rhyton_nu	Sceptre_da	ovicaprine	Prot_alt_nu
Trușești	17,51	12,44	13,45	3,30	26,14	6,85	16,75	Rhyton_da	Sceptre_da	ovicaprine	Prot_alt_da
Hoișești	14,26	13,81	28,96	0,51	10,15	7,58	21,07	Rhyton_nu	Sceptre_nu	indet	Prot_alt_da
Dobrovăț	42,90	7,80	44,40	0,00	2,80	0,00	1,50	Rhyton_nu	Sceptre_nu	bovine	Prot_alt_da

Tabel 1. Datele primare utilizate pentru analiza factorială mixtă

	Dimensiunea 1	Dimensiunea 2	Dimensiunea 3	Dimensiunea 4	Dimensiunea 5
Variație	3,662	2,122	1,674	1,612	0,987
% din variație	30,518	17,680	13,946	13,435	8,229
% cumulativ din variație	30,518	48,199	62,145	75,580	83,809

Tabel 2. Proporția variației explicate de fiecare dimensiune stabilită în urma analizei factoriale mixte